

ΑΝΩΝΥΜΟΥ, ΠΕΡΙ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ, ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΡΙ ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΑΣ (ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΙΑΣΙΟΥ)

α) Τὸ χειρόγραφο

Στὴν Πανεπιστημιακὴ Βιβλιοθήκη “Μ. Ἐμινέσκου” τοῦ Ἰασίου ἀπόκειται χειρόγραφο* ὑπ. ἀριθμ. ΠΙ-118, 88 φφ., διαστάσεων 224-165 χιλ., δεμένο, ποὺ περιέχει κολοβὸ ἔργο Ἀνωνύμου *Περὶ μεταφυσικῆς*. Στὸ χφ. μαρτυρεῖται κερκυραϊκὴ προέλευση, ὅπως διαβάζουμε στὸ κτητορικὸ σημείωμα, πάνω ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ κειμένου: «κάτοχος / Νικόλαος Δόσσιος δ.φ. / ἔδω-
ρήθη μοι παρὰ τοῦ κ(υρί)ου Γ. Μαντοῦ τοῦ διασώσαντος τὸ χειρόγρ(αφον)
ἐκ τῆς βεβαίας καταστροφῆς / ἐν Κερκύρα 1880». Σύμφωνα μὲ τὴ σύντομη περιγραφὴ τοῦ κώδικα στὸν κατάλογο τῆς Βιβλιοθήκης “Μ. Ἐμινέσκου”, τὸ χφ. εἶναι τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰώνα¹, ὅμως ἡ ἐξέταση τοῦ κώδικα (καλὴ κατάσταση καὶ εἶδος τοῦ χαρτιοῦ) μᾶς πείθει ὅτι αὐτὸ εἶναι νεώτερο, πιθα-

* Ἡ ἐπιστήμανση καὶ ἡ μελέτη τοῦ χφ. αὐτοῦ πραγματοποιήθηκε στὰ πλαίσια τοῦ NATO Fellowship Programme. Τὶς θερμὲς εὐχαριστίες μου ἀπευθύνω στὸν διευθυντὴ τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἰασίου κ. Alexandru Calinescu, τοὺς καθηγητὲς κκ. Traian Diaconescu καὶ Gheorghe Macarie, τὸν πρῶτον λέκτορα ἐλληνικῆς γλώσσας στὸ πανεπιστήμιο Ἰασίου κ. Τάσο Καπλάνη ποὺ ἔκανε δεκτὴ τὴν αἴτησή μου, καθὼς καὶ τὴ νῦν λέκτορα, κα Στέλλα Καραλῆ γιὰ τὴν ἀμέριστη βοήθεια καὶ τὴν ὑποδοχὴ της. Εὐχαριστῶ τὸν διευθυντὴ κ. Ἰ. Μπίρη καὶ τὴν κα Καλογιάννη τῆς Διεύθυνσης Διεθνῶν Οἰκονομικῶν Ὄργανισμῶν τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας. Εὐχαριστίες ὀφείλω ἐπίσης στοὺς καθηγητὲς, τοῦ ΑΠΘ κ. Σ. Δεληβογιατζί, τοῦ Ἰονίου Πανεπιστημίου, τ. διευθυντὴ τοῦ ΚΕΜΝΕ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, κ. Δ. Ζ. Σοφianό καὶ τὸν κ. Ἀγαμέμνονα Τσελίκα τοῦ τμήματος παλαιογράφων τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, γιὰ τὴ βοήθειά τους. Θερμὲς εὐχαριστίες ἐπίσης στὸν συνάδελφο ἐρευνητὴ τοῦ ΚΕΜΝΕ τῆς Ἀκαδημίας κ. Χαρ. Καρανάσιο.

1. Dan SIMONESCU, *Catalogul manuscriselor Bibliotecii Centrale Universitare “M. Eminescu” din Iasi*, Ἰάσιο 1951-52, σ. 331· πβ. καὶ Χ. ΚΑΡΑΝΑΣΙΟΣ, Φιλοσοφικά καὶ ἐπιστημονικά ἐλληνικά χειρόγραφα στὴν Πανεπιστημιακὴ Βιβλιοθήκη “Μ. Ἐμινέσκου” τοῦ Ἰασίου, *Νεοελληνικὴ Φιλοσοφία* (Ἀνακοινώσεις 8ου συνεδρίου τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφικῆς Ἑταιρείας, Ἀθήνα 12/13.3.1998), ἐπιμ. Κ. Βουδούρης, Ἀθήνα 2000, σσ. 132-133. Γιὰ τὰ ἐλληνικά χειρόγραφα στὸ Ἰάσιο πβ. C. CATANESCU, *Catalogu generalu alu Bibliotecii Centrale din Iasi*,

νώτατα τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα, ἐν πάσῃ περιπτώσει ὄχι κατὰ ἓναν αἰῶνα παλαιότερο ἀπὸ τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα ὅπως διατείνεται ἡ βιβλιογραφικὴ καταγραφή.

Ὁ Νικόλαος Δόσιος, φιλόλογος, ὑπῆρξε καθηγητὴς στὸ Ἰάσιο στὰ τέλη τοῦ 19ου μὲ ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ. Ἡ *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια* γράφει γι' αὐτόν: «Ἑλληνας λόγιος, γεννηθεὶς τὸ 1856 στὰ Ἰωάννινα. Σπούδασε Φυσικὴ στὸ Ἐθνικὸ Πανεπιστήμιον, καὶ Φιλοσοφία στὸ Tübingen. Ἐργάστηκε πάνω σὲ ἑλληνικὰ χειρόγραφα σὲ βιβλιοθήκας τοῦ ἐξωτερικοῦ. Καθηγητὴς στὰ Ἰωάννινα καὶ τὸ Γαλάτσι, καὶ δημοσιογράφος. Ἐναίσιμος διατριβὴ του: *Beiträge zur neugriechischen Wortbildungslehre*. Ἐγραψε καὶ ἄλλα μελετήματα καὶ ἄρθρα σὲ ἑλληνικὰ καὶ γερμανικὰ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες»². Δημοσίευσε ἐπίσης πεζογραφήματα καὶ ἐξέδωσε μία μετάφραση τῆς *Ἑκάβης* τοῦ Εὐριπίδη, φιλοτεχνημένη ἀπὸ τὸν Σεβαστὸ Κυμινῆτη, τὴν ὁποία ἐσφαλμένα ἀποδίδει στὸν Λάμπρο Φωτιάδη.

Τὸ χφ. δὲν προδίδει πούθεν τὴν ταυτότητα τοῦ συγγραφέα του. Οὔτε γιὰ τὸν Γ. Μαντὸ (ἢ Μαντῇ ἢ Μακρῇ - τὸ ὄνομα δὲν εἶναι πολὺ ξεκάθαρο), πού ἀναφέρεται στὸ κτητορικὸ σημεῖωμα μπορέσαμε νὰ ἐντοπίσουμε κάτι. Ὁ Δόσιος δὲν συγκαταλέγει τὸν κώδικα αὐτὸ στὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα τοῦ Ἰασίου πού ἀναφέρει στὸ ἔργο του *Studii greco-române. Ἑλληνο-ρωμουνικαὶ μελέται*³. Σὲ βιβλίον πού συνέγραψε ὁ ἴδιος γιαννιώτης λόγιος καὶ ἐξέδωσε στὴν Κέρκυρα τὸ 1880, μὲ τίτλον *Χαρτοφυλάκιον τῶν παιδικῶν μου χρόνων ἢ Ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας*⁴, στὴν «Ἀγγελία» τοῦ βιβλίου (σσ. ε' -η'), ἀναφέρει ὅτι ἐπέστρεψε στὴν πατρίδα, «πρὸ ὀλίγων μηνῶν μετὰ 4 ἔτη στὴ Γερμανία γιὰ σπουδές», καὶ ὑπογράφει: «Ἐν Ἀθή-

¹ Ἰάσιο, 1868, σσ. 228, 229· Κ. ΕΡΒΙΤΣΙΑΝΟΣ [= C. ERBICEANU], Κατάλογος συνοπτικὸς τῶν χειρογράφων καὶ ἰδιογράφων, τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Ρωμανίας εὑρισκομένων, ἅπερ ἔμειναν ἐκ τῶν ἐν Ἰασίῳ καὶ Βουκουρεστίῳ καὶ ἀλλαχοῦ σχολῶν κατὰ τὴν 17 καὶ 18 ἑκατονταετηρίδα, Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, Εἰκοσιπενταετηρίς 1861-1886, Παράρτημα τοῦ ΙΗ' τόμου, Κωνσταντινούπολις, 1888, σσ. 97-102· Ν.Γ. ΔΟΣΙΟΣ, *Studii greco-române. Ἑλληνο-ρωμουνικαὶ μελέται*, fasc. III. *Manuscrise grecesti din Biblioteca Centrala din Iasi*, Ἰάσιο 1902, σσ. 93-111. Σχετικὰ μὲ τὴ Βιβλιοθήκη «Μ. Ἐμινέσκου», πβ. Ν. ΡΟΠΕΣΚΟΥ, Λ. ΡΑΠΟΥ, Ρ. ΤΑΡΑΡΥΚΑ, *Biblioteca Centrala Universitara «Mihai Eminescu»*, Ἰάσιο, 1989. Μία γενικὴ παρουσίασις τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων στὴ Ρουμανία, στὸ CH. ΚΑΡΑΝΑΣΙΟΣ, *Recherche über die griechischen Handschriften in Rumänien*, *Balkan Studies* 34, 1993, σσ. 5-16.

² *ΜΕΕ*, τόμ. Θ', σ. 503.

³ Πβ. *ἐνθ' ἂν*.

⁴ «Ὑπὸ Ν. Δ. δ.φ., Ἰωαννίτου», Ἐν Κερκύρᾳ, τυπογραφεῖο «Ὁ Κοραΐς», Ἰ. Ναχαμούλη, 1880.

ναις, Ίαν. 1880», ἐνῶ στὸ «Ἀναγκαῖον Προοίμιον» τοῦ βιβλίου ὑπογράφει: «Ἐν Κερκύρα Ἰούλιος 1880». Ἄρα, ὁ Δόσιος βρισκόταν πράγματι στὴν Κέρκυρα, ὅπωςδήποτε μετὰ τὸν Ἰανουάριο καὶ σίγουρα τὸν Ἰούλιο τοῦ ἰδίου ἔτους. Ὅσο γιὰ τὴν «βεβαία καταστροφή» ποὺ ἀναφέρει τὸ κτητορικό σημεῖωμα, αὐτὴ πιθανῶς νὰ ἀφορᾷ στὰ ἱστορικά τῆς ἐποχῆς γεγονότα τῆς Ἡπείρου, γιὰ τὰ ὁποῖα μιᾶ ἡ ἀφιέρωση τοῦ Δόσιου στὸ *Χαρτοφυλάκιόν* του: «Ὑπὲρ τῶν ἐν Κερκύρα προσφύγων Ἡπειρωτῶν». Τὰ γεγονότα αὐτὰ δὲν εἶναι ἄλλα ἀπὸ τὶς ἐλληνικὲς ἐξεγέρσεις, ποὺ ἔλαβαν χώρα μετὰ τὴν εἰσβολὴ τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ στὴ Θεσσαλία τὸ 1878, πρῶτα στὴν περιοχὴ Ραδοβιζίου στὴ νότια Ἡπειρο, καὶ κατόπιν στοὺς Ἀγίους Σαράντα καὶ τὴν ἐπαρχία Δελβίνου στὴ βόρεια Ἡπειρο. Καὶ οἱ δύο ἐξεγέρσεις καταστάλθηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἡ δευτέρη μὲ πιο δραματικὸ τρόπο, καθὼς εἴκοσι χωριὰ καταστράφηκαν καὶ ἑκατοντάδες γυναικόπαιδα ποὺ συνέρρευσαν στὶς ἀκτὲς τῆς Ἡπείρου σφαγιάσθηκαν⁵. Αὐτὴ εἶναι ἡ βέβαιη καταστροφή ἀπὸ τὴν ὁποία σώθηκε τὸ χειρόγραφό μας; δὲν τὸ γνωρίζουμε. Γνωρίζουμε ὅτι στὸ ἐπαναστατημένο Δέλβινο ὑπῆρχε σχολή, ὅπου δίδαξε καὶ ὁ «μελετηρότατος καὶ πολυγραφώτατος» Βασίλειος Ζῶτος⁶, ἀλλὰ πάλι, δὲν ὑπάρχει κανένα στοιχεῖο ποὺ νὰ συνδέει τὸ χφ. μας μὲ αὐτήν.

β) *Ἡ πραγματεία καὶ ἡ ἐλληνικὴ παρουσία τοῦ Christian Wolff*

Ἀλλά, ἂν ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου δὲν μᾶς εἶναι γνωστός, τὸ περιεχόμενο τῆς πραγματείας καὶ ἡ διάρθρωσή της σὲ Μέρη καὶ Κεφάλαια, παραπέμπει σαφῶς στὸν γερμανὸ φιλόσοφο Christian Wolff (Breslau, 1679 - Halle, 1754) καὶ στὰ ἔργα του περὶ μεταφυσικῆς καὶ περὶ κοσμολογίας. Ἐκπρόσωπος τοῦ γερμανικοῦ διαφωτισμοῦ ὁ Wolff, ὑπῆρξε ταυτόχρονα σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ κληρονόμος τοῦ κατὰ Καρτέσιο καὶ Λάιμπνιτζ ὀρθολογισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀριστοτελικῆς παράδοσης⁷. Ἀνάμεσα στὰ πάμπολλα ἔργα

5. Π6. Εὐ. ΚΩΦΟΣ, Ἀπὸ τὸ τέλος τῆς κρητικῆς ἐπαναστάσεως ὡς τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας, στὸ *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τόμ. ΙΓ': Νεώτερος Ἑλληνισμός ἀπὸ 1833 ἕως 1881, Ἀθήνα, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1977, σσ. 337-339.

6. Τρ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ, *Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου*, Ἐν Ἀθήναις, τύποις: Α. Π. Χαλκιοπούλου, 1936, σσ. 182-183.

7. Σχετικὰ μὲ τὸν Wolff π6. Mariano CAMPO, *Christiano Wolff e il razionalismo pre-critico*, 2 τόμοι, Milano, Vita e pensiero, 1939· π6. ἐπίσης W. G. TENNEMANN, *Σύνοψις τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας*, μετάφρασις Κ. Μ. ΚΟΥΜΑ, προλεγόμενα Ι. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ἐπιλεγόμενα Ρ. Δ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀθήναι, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἑρεῖνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, 1973, §§ 343, 365, σσ. 171-2, 184-5. Ὁ Kant ἔγραψε γι' αὐτὸν πὼς εἶναι ὁ πρῶτος φιλόσοφος ποὺ: «ἔδειξε παραδειγματικὰ... πὼς μπορεῖ κανένας νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης μὲ μία ἔγκυρη θέσιν τῶν ἀρχῶν, μὲ ἓνα σαφὲ καθορισμὸ τῶν ἐννοιῶν, μὲ μία δοκιμασμέ-

του, πού αναφέρονται σέ όλες τις τότε γνωστές ἐπιστῆμες καί πού συνιστοῦν μάλιστα σύστημα τῶν ἐπιστημῶν, κυριώτερα εἶναι τὰ *Oratio de Sinarum philosophia practica* (1726), *Discursus praeliminaris de philosophia in genere* (1728), *Philosophia rationalis sive logica* (1728), *Philosophia prima sive ontologia* (1730), *Cosmologia generalis* (1731), *Psychologia empirica* (1732), *Psychologia rationalis* (1734), *Theologia naturalis* (2 μέρη, 1736-7), *Philosophia practica* (2 μέρη, 1738-9), *Jus naturae* (8 τόμοι, 1740-8), *Jus gentium* (1749), *Philosophia moralis sive ethica* (5 τόμοι, 1750-3)

Ὁ γερμανὸς αὐτὸς φιλόσοφος, Οὐόλφιος ἢ Βόλφιος κατὰ τὸ ἐλληνικώτερον, φαίνεται ὅτι ἄσκησε σημαντικώτατη ἐπίδραση στὴ νεοελληνικὴ φιλοσοφία κυρίως τὴν περίοδο τοῦ διαφωτισμοῦ, ἀλλὰ ὄχι μόνον. Κατὰ τὴν ἱχνευση σημείων παρουσίας τοῦ Wolff στὸν ἐλληνικὸ χῶρο, ἐμφανίστηκε, πρῶτο τὸ ὄνομα τοῦ περίφημου Εὐγένιου Βούλγαρη, ὁ ὁποῖος παρουσίασε τὶς ιδέες τοῦ γερμανοῦ φιλοσόφου στὴ «Λογικὴ» του (1766) ἀλλὰ καί πιθανῶς μετέφρασε τὰ «Στοιχεῖα ἀριθμητικῆς καὶ γεωμετρίας» τοῦ γερμανοῦ φιλοσόφου⁸. Καί ὁ ριζοσπαστικὸς ὁμῶς Χ. Παμπλέκης ἀλλὰ καί ὁ ἐξεγεγεθὴς κατὰ τοῦ Βούλγαρη Ἀθανάσιος Ψαλίδας ἐπηρεάστηκαν σημαντικὰ ἀπὸ τὸν Wolff⁹. Μεταφραστὴς ὅπωςδήποτε τῶν «Στοιχείων ἀριθμητικῆς καὶ γεωμετρίας» ὑπῆρξε ὁ ἡπειρώτης Νικόλαος Ζερζούλης (1706-1772/3), καθηγητὴς ἀργότερα στὸ Ἰάσιο, ὁ ὁποῖος δίδαξε καί τὴ φυσικὴ τοῦ Νεύτω-

νη αὐστηρότητα τῶν ἀποδείξεων καί μὲ ἀποφυγὴ τολμηρῶν ἀλμάτων στὴ συναγωγὴ τῶν ἀκολουθιῶν»· πβ. Imm. KANT, *Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου*, Εἰσαγ.-μτφρ. - σχόλ. Ἀν. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, Ἀθήνα, Παπαζήσης, 1977, σ. 61 κ.ἐπ. Εἶναι ὥστόσο γεγονὸς ὅτι ὁ Kant, μετὰ καί ἀπὸ τὴν πρόκληση πού ὑπῆρξε γι' αὐτὸν ἡ φιλοσοφία τοῦ Hume, προσπάθησε καί κατόρθωσε νὰ ὑπερβεῖ τὸν «δογματισμὸ» τοῦ Wolff. Πβ. Johan VAN DER ZANDE, In the Image of Cicero: German Philosophy between Wolff and Kant, *Journal of the History of Ideas*, 56/3, 1995, σσ. 419-442.

8. Πβ. Γ. ΖΑΒΙΡΑΣ, Νέα Ἑλλάς ἤτοι ἐλληνικὸν θέατρον, Ἀθήναι, ἐκδ. Γ. Κρέμου, 1872, σ. 296· πβ. ἐπίσης Α. ΑΓΓΕΛΟΥ, Τὸ χρονικὸ τῆς Ἀθωνιάδας (δοκίμιο ἱστορίας τῆς σχολῆς μὲ βάση ἀνέκδοτα κείμενα), *Τῶν Φώτων*, Ἀθήνα, Ἑρμῆς, 1988, σ. 123· γιὰ τὴν ἐπιρροὴ τοῦ Wolff στὸν Βούλγαρη, πβ. ἐπίσης Π. Χρ. ΝΟΥΤΣΟΣ, *Νεοελληνικὴ φιλοσοφία. Οἱ ἰδεολογικὲς διαστάσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν τῆς προσεγγίσεων*, Ἀθήνα, Κέδρος, 1981, σσ. 41, 42· G. P. HENDERSON, *The Revival of Greek Thought, 1620-1830*, Albany, State University of New York Press, 1970, (πβ. καί τὴν ἐλληνικὴ μτφρ., *Ἡ ἀναβίωση τοῦ ἐλληνικοῦ στοχασμοῦ 1620-1830*, ὑπὸ Φ. Κ. ΒΩΡΟΥ, 6' ἐκδ., Ἀθήναι, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κέντρον Ἑρεῖνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, 1994), σσ. 46, 56, 65· *Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία 1453 - 1821*, τόμ. Β': *Ἡ ἐπικράτηση τῆς νεωτερικῆς φιλοσοφίας. Μετακορυφαλικὴ περίοδος*, Ἀνθολ. κειμ. μὲ εἰσαγ., σχόλ. Ν.Κ. ΨΗΜΜΕΝΟΥ, Ἀθήνα, Γνώση, 1989, σσ. 18, 31, 116, 117.

9. Γιὰ τὸν Παμπλέκη πβ. Π. ΚΟΝΔΥΛΗΣ, *Ὁ Νεοελληνικὸς διαφωτισμὸς. Οἱ φιλοσοφικὲς ιδέες*, Ἀθήνα, Θεμέλιο, Ἱστορικὴ βιβλιοθήκη, 1988, σσ. 190-1 καὶ ὑποσημ. 49· γιὰ τὸν Ψαλίδα πβ. Π. Χρ. ΝΟΥΤΣΟΣ, *ἐνθ' ἄν.*, σσ. 70, 73, 77, 79, 89.

νος, «κατὰ Μουσχεμβροέκιον» (P. van Musschenbroek)¹⁰.

Τὸ ὄνομα ὁμῶς τοῦ Wolff ἀναφέρεται καὶ σὲ σχέσηὴ πρὸς τὰ ἐπιστημονικὰ δημοσιεύματα τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τῆς Πάντοβα, ποὺ ὑπῆρξε ὡς γνωστὸ σπουδαῖο κέντρο παιδείσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴ βενετοκρατία καὶ τουρκοκρατία. «Ὁ Ἑμμανουὴλ Στάης τὸ 1756 μίλησε γιὰ τὴν προσοχὴ καὶ τοὺς ὅρους τῆς μὲ ἰδιαίτερη γνώση, ἐπηρεασμένος ἴσως ἀπὸ τὴ θεωρία τοῦ γερμανοῦ φιλοσόφου Christian Wolff (1679-1754), ποὺ πρῶτος θεώρησε τὴν προσοχὴ ὡς νοητικὴ ἐνέργεια»¹¹.

Ἀλλὰ καὶ τὴν ιδιόμορφη καὶ νεωτερικὴ μορφή τοῦ Θεόφιλου Καΐρη (1784-1853) φαίνεται νὰ ἐπηρέασε ὁ γερμανὸς φιλόσοφος· αὐτὸς ὁ «Βόλφιος,... πλήρες φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν σύστημα πρῶτος ἐν τοῖς νεωτέροις συνέγραψε», ἔγραφε ὁ Θεόφιλος Καΐρης¹². Τὸ κεφάλαιο μάλιστα «Κοσμολογία», ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Καΐρη *Φιλοσοφικά καὶ φιλολογικά*, φαίνεται ἔντονα ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὴν κοσμολογία τοῦ Wolff¹³. Τέλος, ὡς πρὸς τὸν ὕστερο ἀντίκτυπο στὴν ἑλληνικὴ διανόηση τοῦ βολφιανοῦ ἔργου, αὐτοῦ μάλιστα ποὺ ἀφορᾷ στὴ θεωρία τοῦ φυσικοῦ δικαίου, πρέπει ν' ἀναφέρουμε καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ν. Ι. Σαρίπολου· σὲ λόγο αὐτοῦ τοῦ τελευταίου, μὲ τίτλο «Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη ἐλεύθερος καὶ ὅλοι οἱ ὅμοιοι αὐτῷ ἐλεύθεροι», ποὺ ἐκφωνήθηκε τὴν 22 Ἰανουαρίου 1848, κατὰ τὴν ἑναρξιν τῆς διδασκαλίας τοῦ δικαίου τῶν ἐθνῶν, καὶ δημοσιεύτηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1848, ὁ Οὐόλφιος, ἀναφέρεται μαζί μὲ τὸν «Σέλδεν [Selden], τὸν Πουφενδόρφιο [Pufendorf] καὶ τὸν μέγα Γρότιο [Grotius]», ὡς ἓνας ἐκ τῶν πραγματευθέντων τὸ «φυσικὸν καὶ τῶν Ἐθνῶν δίκαιον»¹⁴.

10. Λ. Γ. ΜΠΕΝΑΚΗΣ, Νικόλαος Ζερζούλης, μεταφραστὴς τῶν μαθηματικῶν ἔργων τοῦ Christian Wolff, *Μεταβυζαντινὴ Φιλοσοφία, 17ος-19ος αἰ. Ἔρευνα στὶς πηγές*, Ἀθήνα, Παρουσία, 2001, σσ. 89-99· πβ. τοῦ Ἰδιοῦ, Ἀνέκδοτο κείμενο τοῦ Νικολάου Ζερζούλη (1706-1773). Μία πρώιμη σύγκρουση μὲ τὸν Δωρόθεο Λέσβιο σὲ θέματα Θεολογίας, Φιλοσοφίας καὶ Ἐπιστήμης (Παράρτημα: Ἀνανίας Ἀντιπάριος πρὸς Ζερζούλην περὶ τῆς Λογικῆς Ψυχῆς), αὐτόθι, σσ. 79-88, καθὼς καί, Ἡ διδασκαλία τῆς Φυσικῆς τοῦ Νεύτωνος κατὰ Musschenbroek ἀπὸ τὸν Νικόλαο Ζερζούλη στὴν «Ἀθωνιάδα Ἀκαδημία». Ἀνέκδοτο χειρόγραφο τοῦ 1760, αὐτόθι, σσ. 101-113.

11. Ἀρ. Π. ΣΤΕΡΓΕΛΛΗ, *Τὰ δημοσιεύματα τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάντοβας τὸν 17ο καὶ 18ο αἰῶνα*, Διδακτορικὴ διατριβή, Ἀθήναι, 1970, Φιλολογικὸς σύλλογος «Παρνασσός», σ. 81.

12. Πβ. Γ. ΚΑΡΑΣ, *Καΐρης-Κούμας. Δύο πρωτοπόροι δάσκαλοι*, Ἀθήνα, Gutenberg, 1977, σ. 88.

13. Ἀναδημοσιεύεται στὸ Γ. ΚΑΡΑΣ, *ἔθ' ἄν.*, σσ. 106-113.

14. Πβ. Ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη στὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ τὸ 1828 ὡς τὸ 1922. Τόμ. Α': *Εὐρωπαϊκὲς ἐπιδράσεις καὶ προσπάθειες γιὰ μιὰ ἐθνικὴ φιλοσοφία 1828-1875*, ἀθρολογία κεμένων μὲ εἰσαγωγὴ καὶ σχόλια Ρωξάνης Δ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ἀθήνα, ἐκδ. Γνώση, 1995, σ. 292.

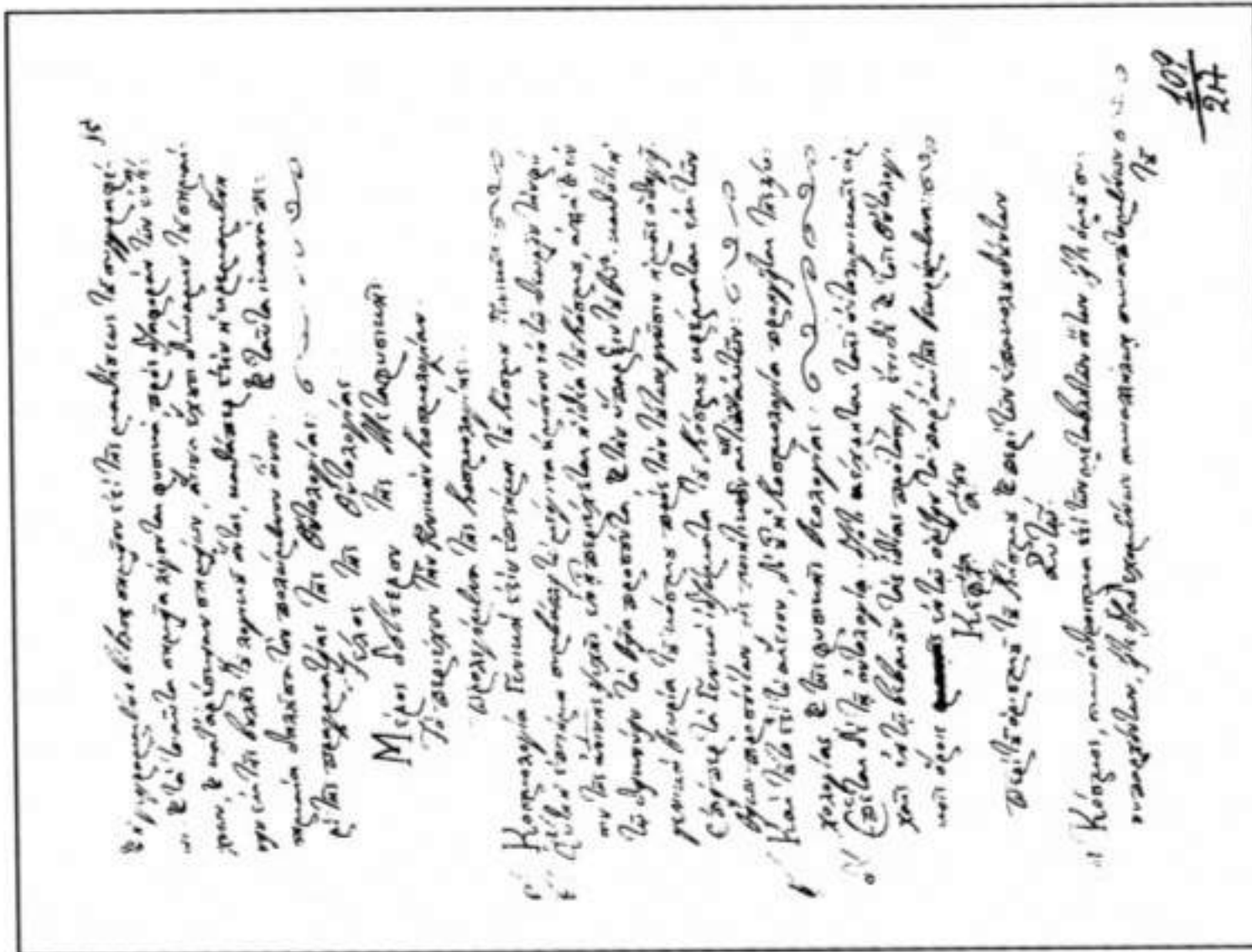

Όλα αυτά τα ονόματα είναι δηλωτικά της ισχυρής παρουσίας του βολφιανοῦ ἔργου στὴν ἐξέλιξη τῆς ἑλληνικῆς διανόησης, κατὰ τὴ φάση τοῦ διαφωτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀργότερα. Ἡ εἰδικώτερη ἔρευνα ὁμῶς ὡς πρὸς τοὺς διαύλους εἰσαγωγῆς τῆς βολφιανῆς κοσμολογίας ὀδηγεῖ, ἀφ' ἑνός, στὸν Ἀντώνιο Μοσχόπουλο καὶ στὸ συγγραφικὸ φιλοσοφικὸ ἔργο του. Ὁ κεφαλονίτης Ἀντώνιος Μοσχόπουλος γεννήθηκε τὸ 1728 καὶ ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Βικέντιου Δαμοδοῦ, μὲ τὸν ὁποῖο συνδεόταν καὶ συγγενικά (ὀρισμένοι τὸν ἀναφέρουν καὶ ὡς διάδοχό του, μᾶλλον ὁμῶς ἐπειδὴ συνέχισε τὴ διδασκαλία τοῦ Δαμοδοῦ στὴ Σχολή του). Σπούδασε στὸ φλαγγινιανὸ κολλέγιο Βενετίας, μὲ δάσκαλο τὸν Γεώργιο Πατούσα, καὶ στὴν Πάντοβα. Δίδαξε γιὰ λίγο στὸ φλαγγινιανό, ἀλλὰ γιὰ λόγους ὑγείας ἐπανῆλθε πρῶτα στὴ Λευκάδα καὶ τὴ Ζάκυνθο καὶ τέλος στὴν Κεφαλονιά, ὅπου συνέχισε νὰ διδάσκει μέχρι τὸ θάνατό του τὸ 1788. Συνέγραψε διασκευασμένες μεταφράσεις καὶ ἐπιτομὲς τοῦ ἔργου τοῦ Wolff¹⁵. Εἰδικώτερα μὲ τὸ χειρόγραφό μας συνδέεται ἡ *Ἐπιτομὴ Μεταφυσικῆς* τοῦ Μοσχόπουλου, ἡ ὁποία ἀπόκειται στὸ χφ. 1 τῆς βιβλιοθήκης τῶν Ἰακωβάτων τοῦ Ληξουρίου, ἀχρονολόγητη¹⁶. Τὸ ἔργο αὐτό, ὅπως καὶ τὸ χειρόγραφό μας, ἀποτελεῖ ἐπιτομὴ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Wolff. Ὡστόσο, τὰ δύο ἔργα δὲν ταυτίζονται ἐνῶ πολλές, ἀφ' ἑτέρου, εἶναι οἱ ὁμοιότητες μὲ τὸ περὶ κοσμολογίας μέρος ἀπὸ ἔργο περὶ μεταφυσικῆς τοῦ Ψαλίδα γιὰ διδακτικὴ χρῆση¹⁷. Ὡστόσο, τὸ ἀνώνυμο ἔργο εἶναι ἐκτενέστερο καί, κάτι σημαντικό,

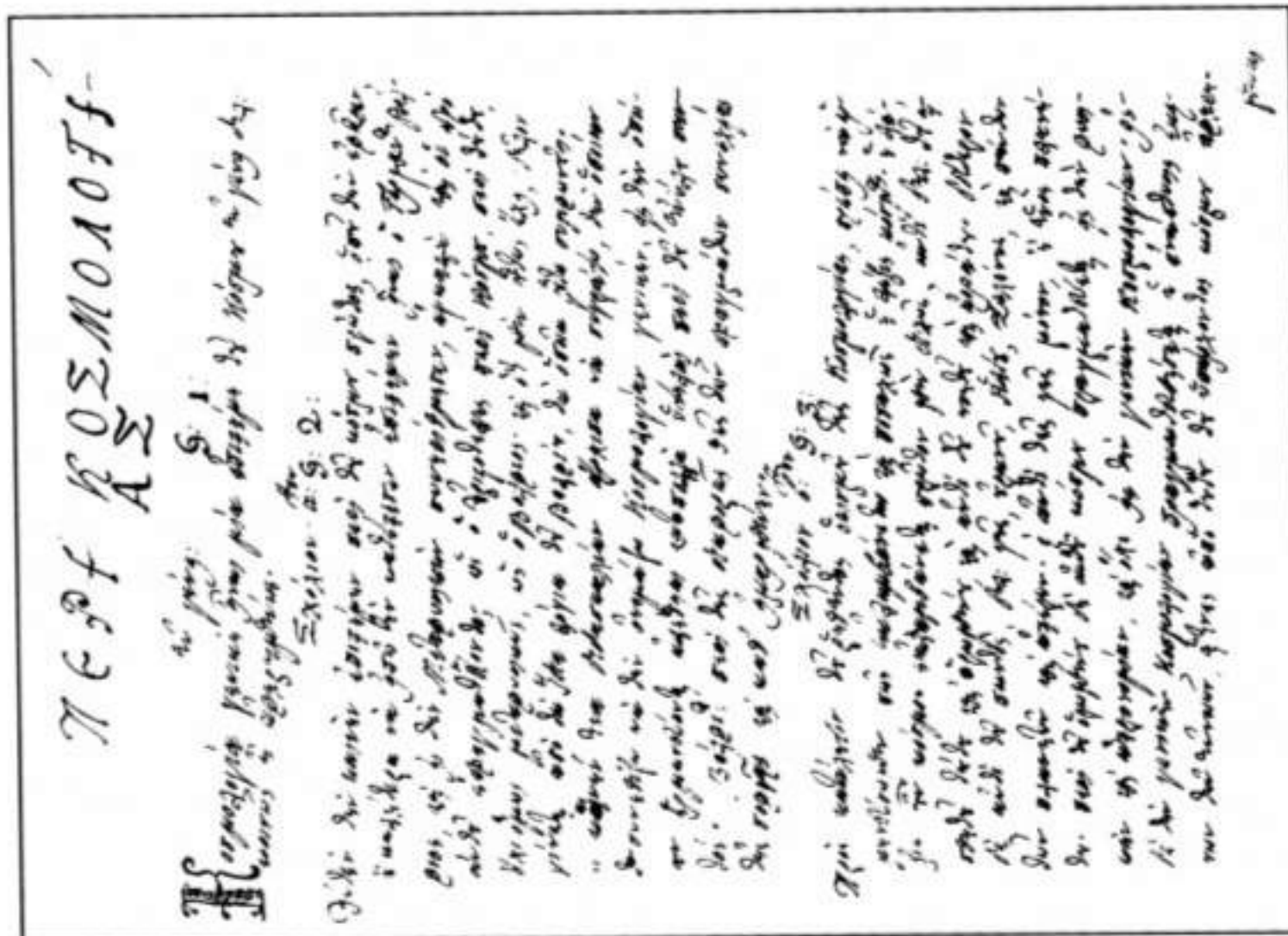
15. Π6. Β. ΜΠΟΜΠΟΥ-ΣΤΑΜΑΤΗ, *Βικέντιος Δαμοδός. Βιογραφία-Ἐργογραφία, 1700-1752*, Ἀθήνα, ΜΙΕΤ, 1998, σσ. 69-71. Π6. ἐπίσης, Panagiotis NOUTSOS, *Die Rezeption der Ideen Christian Wolffs in Griechenland. Der Beitrag der Gelehrten von den ionischen Inseln, Δωδώνη, Μέρος Τρίτο, τόμ. 16ος*, Ἰωάννινα 1987, σσ. 25-33.

16. Ὁ Ἡλίας ΤΣΙΤΣΕΛΗΣ (*Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα. Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ λαογραφίαν τῆς νήσου Κεφαλληνίας. Εἰς τόμους τρεῖς*, τ. 1ος, Ἐν Ἀθήναις, τύποις Π. Λεώνη, 1904, σ. 490) μᾶς πληροφορεῖ ὅτι εἶχε στὸ ἀρχεῖο του σύνοψη τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ, τοῦ ἔτους 1783 (π6. καὶ Β. ΜΠΟΜΠΟΥ-ΣΤΑΜΑΤΗ, *ἐνθ' ἄν.*, σ. 52, σημ. 3). Ὁ ἴδιος πάντως παραπέμπει καὶ στὴ βιογρ. τοῦ Χαρ. Τυπάλδου Ποβερέτου, ὅπου καὶ δίνεται ὁ τίτλος τῆς σύνοψης αὐτῆς: *Ἐπιτομὴ μεταφυσικῆς ἥτοι πραγματείας τῆς πρώτης φιλοσοφίας, συντεθεισα παρὰ τοῦ σοφωτάτου καὶ ἐν φιλοσοφίᾳ ἀρίστου κυρίου Ἀντωνίου τοῦ Μοσχοπούλου Κεφαλληναίου, συγγραφείσα δὲ καὶ ἐπιμελῶς διορθωθεῖσα παρ' ἐμοῦ τοῦ ἐλαχίστου ἐν ἱερεῦσι Χαραλάμπου Τυπάλδου ἐν τῷ 1873ω [sic] ἔτει τῷ σωτηρίῳ ἐν μηνὶ σεπτεμβρίῳ δεκάτῃ τετάρτῃ ἐκ σελ. 114*. Καὶ ὁ Τσιτσέλης συμπληρώνει: «Ἀλλὰ θεβαίως πρόκειται περὶ τινος περιλήψεως τοῦ συγγράμματος, διότι ὁ Τυπάλδος ἤγε τότε τὸ εἰκοστὸν πρῶτον τῆς ἡλικίας ἔτος, δὲν εἶχε μάλιστα ἔτι ἐγκύψει εἰς ἀνωτέρας μελέτας ὥστε νὰ τολμήσῃ διόρθωσιν ἔργου περιπύστου φιλοσόφου καὶ διδασκάλου αὐτοῦ», *ἐνθ' ἄν.*, σ. 732.

17. Ἐνδεικτικὰ παραθέτουμε τοὺς τίτλους κεφαλαίων τοῦ περὶ κοσμολογίας Μέρους τοῦ ἔργου τοῦ Μοσχοπούλου: *Γενικὴ Κοσμολογία / Προλεγόμενα τῆς κοσμολογίας / α' : περὶ τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ κόσμου καὶ περὶ τῶν ἐπακολουθούντων αὐτῷ / β' : περὶ τῆς οὐσίας καὶ φύ-*

Ἄντωνίου Μοσχοπούλου, Ἐπιτομὴ Μεταφυσικῆς,
Μέρος δεύτερον περὶ κοσμολογίας (χφ. 1 τῆς Βιβλιοθήκης τῶν Ἰακωδάτων
τοῦ Αἰζουρίου, σ. 109/217).

Ἄνωτόμου Περὶ κοσμολογίας κεφάλαιο ἀπὸ ἔργο Περὶ μεταφυσικῆς
(χφ. III - 118 τῆς Βιβλιοθήκης «Μ. Ἐμμένσκου» τοῦ Ἰατίου, σ. 38^v).

δείχνει γνώση της φιλοσοφίας των επιγόνων των Wolff και Leibniz.

γ) *Ἡ φιλοσοφική σημασία τοῦ ἔργου*

«Ὁ περίφημος Wolff, καθηγητὴς μαθηματικῶν στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Halle, ἐκφώνησε μία ἡμέρα ἕναν περίφημο λόγο ὑπὲρ τῆς Κινέζικης φιλοσοφίας· ἐγκωμίασε αὐτὴ τὴν ἀρχαία φυλὴ τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι διαφέρουν ἀπὸ μᾶς στὰ γένια, στὰ μάτια, στὴ μύτη, στὰ αὐτιά καὶ στὸν τρόπο σκέψης... καθ' ὅσον λατρεύουν ἕναν ὑπέρτατο θεὸ καὶ ἀγαποῦν τὴν ἀρετὴ... Πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ὁ ἐν λόγω Wolff προσέλκυε στὴ Halle, χίλιους φοιτητὲς ἀπ' ὅλα τὰ ἔθνη. Στὸ ἴδιο Πανεπιστήμιο ὑπῆρχε ἕνας καθηγητὴς θεολογίας ὀνόματι Ἄγγελος [l'Ange = Joachim Lange], ὁ ὅποιος δὲν προσέλκυε κανέναν. Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, ἀπελπισμένος ἐπειδὴ πάγωνε μόνος του στὸ ἀμφιθέατρο, ἦταν φυσικὸ νὰ θελήσει νὰ ξεφορτωθεῖ τὸν καθηγητὴ τῶν μαθηματικῶν. Ὅπως εἶναι σύνηθες μὲ τὴ φάρα του, κατέληξε νὰ τὸν κατηγορήσει γιὰ ἀθεΐα. Μερικοὶ εὐρωπαῖοι συγγραφεῖς ποὺ δὲν εἶχαν πάει ποτὲ στὴν Κίνα, ὑποστήριζαν ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ Πεκίνου ἦταν ἄθεη. Ὁ Wolff εἶχε μιλήσει καλὰ γιὰ τοὺς φιλοσόφους τοῦ Πεκίνου, ἄρα ὁ Wolff ἦταν ἄθεος· ὁ φθόνος καὶ τὸ μῖσος δὲν εἶχαν ταιριάξει ποτὲ καλύτερο συλλογισμό. Τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ τοῦ Ἄγγελου ἔπεισε τὸν βασιλιά, ὁ ὅποιος ἔστειλε ἕνα γραπτὸ δῖλημμα στὸν μαθηματικὸ: εἴτε θὰ ἐγκατέλειπε τὴν πόλη μέσα σὲ εἴκοσι-τέσσερις ὥρες εἴτε θὰ τὸν κρεμοῦσαν. Καθὼς ὁ Wolff συλλογιόταν καλὰ, δὲν παρέλειψε νὰ φύγει»¹⁸.

Ὡστόσο, ὁ γερμανὸς φιλόσοφος δὲν ἐντάσσεται πλήρως στὸ σχῆμα τοῦ διαφωτισμοῦ, ὅπως τὸ εἶχε στὸ μυαλό του ὁ Βολταῖρος, ἀπόσπασμα τοῦ ὁποίου παραθέσαμε ἀνωτέρω. Ἀπὸ μία μάλιστα ἀποψη, ὁ Wolff ἀντιστρατεύεται τὸ ἔργο τόσο τοῦ Locke ὅσο καί, πιὸ ξεκάθαρα, τοῦ Νεύτωνος. «Les

σεως τῶν σωμάτων καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ιδιοτήτων / γ': περὶ τῶν νόμων τῆς κινήσεως / δ': περὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ ὑπερφυσικοῦ / ε': περὶ τῶν στοιχείων / στ': περὶ τῆς τελειότητος καὶ τάξεως τοῦ κόσμου, ἔτι δὲ περὶ τοῦ δρόμου τῆς φύσεως. Τὸ μέρος περὶ κοσμολογίας τοῦ Ψαλίδου ἔχει ἐκδώσει ὁ Κ.Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ, Ἡ περὶ «τοῦ κόσμου... ἐπιστήμη». Κοσμολογικὲς ἀναφορὲς σὲ ἕνα χειρόγραφο μαθητάριο τοῦ Ἀ. Ψαλίδου, *Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ἐπιθεώρηση*, τ. 13, τεύχ. 38, Μάιος 1996, σσ. 131-153 (τὸ κείμενο: σσ. 140-153). Τὰ κεφάλαια τοῦ Ψαλίδου εἶναι: Μέρος Β' τῆς Μεταφυσικῆς: Κοσμολογία - Κεφ. Α': Περὶ τῆς ιδέας τοῦ Κόσμου - Β': Περὶ Διαφόρων δοξῶν τῶν παλαιῶν φιλοσόφων περὶ τῆς τοῦ κόσμου ἀρχῆς - Γ': Περὶ τῆς οὐσίας καὶ φύσεως τῶν σωμάτων - Δ': Περὶ τῶν νόμων τῆς κινήσεως - Ε': Περὶ τῶν στοιχείων τῶν Σωμάτων - ΣΤ': Περὶ θαύματος - Ζ': Περὶ τῆς τοῦ παντός τελειότητος.

18. VOLTAIRE, *De la Chine, Dictionnaire Philosophique*, 1764, §2, ἀναφέρεται στὸ Μ. LARRIMORE, *Orientalism and Antivoluntarism in the History of Ethics. On Christian Wolff's Oratio de Sinarum philosophia practica*, *Journal of Religious Ethics*, 28/2, 2000, σσ. 189-190.

véritables adversaires que combat Wolff sont Newton et Locke», γράφει μελετητής των σχέσεων Βολταίρου και Wolff¹⁹. Ἡ μελέτη λοιπὸν τῆς χρήσης τῆς φιλοσοφίας τοῦ Wolff στὰ πλαίσια τῆς νεώτερης ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, πρέπει νὰ λάβει ὑπ' ὄψη τῆς τὴν ἰδιομορφία αὐτῆς τῆς θέσης του. Ἐνδεικτικὴ ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ ἀντίθεση ἐνὸς «σκληροῦ» ἐκπροσώπου τοῦ διαφωτισμοῦ ὅπως ὁ Κοραῆς πρὸς τὴ γερμανικὴ φιλοσοφία, συμπεριλαμβανομένης ἐκείνης τοῦ «Οὐολφίου»²⁰.

Χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴν πρόσληψη τοῦ Wolff ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες εἶναι ἡ στάση τοῦ Βούλγαρη. Ὁ Μ. Στεφανίδης ὀνόμαζε τὸν Βούλγαρη, «ἐνθουσιώδη διδάσκαλο τῆς νέας φιλοσοφίας, ὁπαδὸ τοῦ Οὐολφίου»²¹. Παλαιότερα, ὁ Κ. Μ. Κούμας, συνέδεε ὀλοφάνερα τὴ διαφωτιστικὴ προσπάθεια τοῦ Βούλγαρη ἐνάντια στὸν σχολαστικισμό καὶ μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ «Βολφίου»²². Ὁ Henderson ὥστόσο, ἐνῶ ἀποδέχεται τὴν ἐπίδραση ὡς πρὸς τὴ με-

19. M. THOMANN, Voltaire et Christian Wolff, *Voltaire und Deutschland. Quellen und Untersuchungen zur Rezeption der französischen Aufklärung*, hrsg. von P. Brockmeier, R. Desné und J. Voss, Stuttgart, 1979, σ. 126.

20. Ὁ Κοραῆς κατέκρινε τοὺς Γερμανοὺς γιὰ τὴν κλίση τους «εἰς τὰ συστήματα καὶ τὰς φιλοσοφικὰς αἱρέσεις, αἱ ὁποῖαι διαμένουσι ἀκόμη εἰς αὐτοὺς, εἰς καιρὸν ὅταν εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν ἄλλην φιλοσοφίαν παρὰ τὴν ἐκλεκτικὴν δὲν γνωρίζουν... εἶχον τὸ πάλαι στρατηγὸν τὸν Λεϊβνίτιον... αὐτὸν διεδέχθη ὁ Οὐόλφιος· τῶρα ἔχουσι τὸν Kant, μετὰ πολλὰ ὀλίγους χρόνους ἴσως θέλουν στρατηγηθῇ ἀπ' ἄλλον, σκοτεινότερον ἀπὸ τὸν Kant. Ἡ ἀσάφεια γεννᾷ τὰς αἱρέσεις...», Α. ΚΟΡΑΗΣ, Ἀλληλογραφία, τ. Β', (1799-1809), Ὁμιλος μελέτης τοῦ ἐλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, Ἀθήνα, 1966, ἐπιστ. 352 (20.3.1806), σ. 313 καὶ ἐπιστ. 399 (20.12.1807), σ. 429. Πβ. Ἀθ. ΓΛΥΚΟΦΥΓΔΗ-ΛΕΟΝΤΕΙΝΗ, Νεοελληνικὴ φιλοσοφία. Πρόσωπα καὶ θέματα, Ἀθήνα, ἐκδ. Ἀφῶν Τολίδη, 1993, σσ. 84-85.

21. Ἐπιστημολογικὲς Προσεγγίσεις στὴ Νεοελληνικὴ Ἐπιστημονικὴ Σκέψη, ἐπιλογή ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Μιχαήλ Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗ, Ἐπιμ.-εἰσαγ.-σχόλ.-βιβλιογρ.-εὔρετ. Γιάννης ΚΑΡΑΣ, Ἀθήνα, ἐκδ. Τροχαλία, 1995, σ. 59

22. Πβ. τὴν κρίσιν τοῦ Κ. Κούμα στὴν ἐπιστολὴ του στὸν Φρ. Μαῦρο: «Ὁ,τι, Φίλτατε Φραγκίσκε, ὑπῆρξεν πρῶτον εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὁ Βάκων, ὅ,τι ἐνήργησεν ἔπειτα εἰς τὴν Γαλλίαν ὁ Καρτέσιος, καὶ ἐφεξῆς εἰς τὴν Γερμανίαν ὁ Λεϊβνίτιος, ὅλα ταῦτα, ἐὰν εἴπῃς ὅτι ἐκατόρθωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Εὐγένιος, δὲν ἀποτυγχάνεις βέβαια τὴν ἀλήθειαν. Τὴν σχολαστικὴν ἢ περιπατητικὴν φιλοσοφίαν ἐξώρισε καθεὶς ἀπ' ἐκείνους ἀπὸ τὸ ἔθνος του καὶ ἔδειξαν νέαν ὁδὸν εἰς τῆς ἀληθείας τὴν ζήτησιν· τὴν σχολαστικὴν ταύτην ἐρεσχελίαν ἐξώρισε καὶ ὁ ἡμέτερος Εὐγένιος ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰσήγαγεν εἰς αὐτὰ τὰς μεταμεθοδεύσεις τοῦ Βάκωνος, τοῦ Καρτεσίου, τοῦ Λεϊβνιτίου, τοῦ Βολφίου, καὶ τῶν ὅσοι μετὰ τούτους εἶχαν κοπιάσειν ἕως τοὺς χρόνους ἐκείνους εἰς κάθαρσιν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας. Οἱ ἕως τότε ἀπεριπάτητοι περιπατητικοί μας ἔπαυσαν νὰ κρατῶσι δεσμευμένον τὸν νοῦν τῆς νεολαίας εἰς θεωρίας ἐνὸς ἀνδρὸς τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τούτου παραμορφωμένου ἀπὸ τοὺς ὑπομνηματιστάς· καὶ ἤρχισαν διδάσκαλοι ἄλλοι νὰ ἐρμηνεύωσιν, ἀντὶ τῶν λεγομένων Κορυθαλικῶν, τὰς

θοδολογία, διαπιστώνει διαφορές στις κοσμολογικές αντιλήψεις²³.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει επίσης ὁ γεωγραφικὸς τρόπος διείσδυσης τῆς βολφιανῆς φιλοσοφίας στὸν ἐλληνικὸ χῶρο. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ὀνόματα ποὺ ἀναφέραμε (Μοσχόπουλος, Στάης, Ζερζούλης) σχετίζονταν μὲ τὴν Ἰταλία, καὶ μάλιστα μὲ τὴν Πάντοβα. Ἀλλά, τὸ ἔργο τοῦ Wolff εἶχε ἰδιαίτερη διάδοση στὴν Ἰταλία κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα. «Τὸ ἔργο τοῦ Christian Wolff ἐγινε γνωστὸ ἤδη ἀπὸ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα, χάρις στὴ βερονέζικη ἐκδοση τῶν λατινικῶν ἔργων του: τῆς *Logica* (1735), τῆς *Cosmologia generalis*, τῆς *Ontologia*, τῆς *Psychologia empirica* (καὶ τὰ τρία ἔργα ἐκδόθηκαν τὸ 1736), τῆς *Psychologia rationalis* (1737), τῆς *Theologia naturalis* (1738), τῶν *Elementa matheseos universae* (1746), τῆς *Ethica* (1746-1754), κ.ἄ. Σημαντικὸ ρόλο στὴν προώθηση τοῦ ἔργου τοῦ Wolff στὴν Ἰταλία ἔπαιξε ὁ ἰατρὸς Giuseppe Serer (1698-1740), διδάκτωρ ἱατρικῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάντοβα»²⁴. Εἶναι λοιπὸν ἀπολύτως φυσιολογικὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι κατὰ πρῶτον μέσῳ Ἰταλίας ἐγινε γνωστὸ στὴν Ἑλλάδα τὸ ἔργο τοῦ γερμανοῦ φιλοσόφου.

Οἱ λίγες αὐτὲς διαπιστώσεις μποροῦν νὰ κατευθύνουν τὴν ἔρευνα ὡς πρὸς τοὺς λόγους τῆς διάδοσης τῆς βολφιανῆς φιλοσοφίας στὴν ἐλληνικὴ διανόηση. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ μαθηματικὰ ἔργα του, ἡ παρουσία τους πρέπει νὰ νοεῖται μᾶλλον στὸ πλαίσιο ἑνὸς μεθοδολογικοῦ πλουραλισμοῦ τοῦ ἐλληνικοῦ διαφωτισμοῦ. Ἀλλὰ ἡ ἀνοδος τῆς νεώτερης φυσικῆς (Νεύτων) γρήγορα παραγκώνισε τὴν πλευρὰ αὐτὴ τῆς βολφιανῆς πνευματικῆς παραγωγῆς²⁵. Ἡ ἐπικράτηση ὁμῶς «τοῦ ἐπιστημονισμοῦ» καὶ ἡ ὑποχώρηση τοῦ

δόξας τῶν Νεωτέρων καὶ τὰ Ἀρέσκοντα τοῖς φιλοσόφοις. Ἡ Λογικὴ τοῦ Εὐγενίου, ἀφ' οὗ μάλιστα ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ τύπου κατὰ τὸ αἶψξ', ἐκαταστάθη κοινὸν μάθημα τῶν σχολείων μας καὶ ἐδιδάσκετο πανταχοῦ μὲ ὠφέλειαν μεγάλην...», Κ. Μ. ΚΟΥΜΑ, Ἐπιστολὴ πρὸς Φραγκίσκον Κ. Μαῦρον («Σύνταγμα φιλοσοφίας», τ. Α', Βιέννη 1818, σσ. γ'-ξβ'), προλεγόμενα, ἐρμηνευτικὸ ὑπόμνημα καὶ εὑρετήρια Ν. ΨΗΜΜΕΝΟΥ, Ἀθήνα, Βιβλιόπωλεϊο Δ. Ν. Καραβία, 1980, σσ. η'-θ'.

23. Πβ. G. P. HENDERSON, *ἐνθ' ἄν.*, σσ. 64-66. Ὁ Νουτσοῦς ἀνάγει τὶς ἐπιρροὲς τοῦ Βούλγαρη στὸν Bacon (πβ. ΝΟΥΤΣΟΣ, *ἐνθ' ἄν.*, σσ. 41, 42).

24. Dagmar VON WILLE, La fortuna delle opere di Christian Wolff in Italia nella prima metà del settecento: la prima edizione veronese degli Opera Latina, *Rivista di Storia della Filosofia*, Anno L, 2/1995, σσ. 374, 376.

25. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ μεταφραστὴς τῶν «Στοιχείων ἀριθμητικῆς καὶ γεωμετρίας» τοῦ Wolff, Ζερζούλης, ἀναφέρει στὰ μαθήματά του νευτώνειας φυσικῆς πολλὰ ἀπὸ τὰ ὀνόματα ποὺ ἔχουν νὰ κάνουν μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ διαμάχη γύρω ἀπὸ αὐτὴν (πβ. Λ. Γ. ΜΠΕΝΑΚΗΣ, Ἡ διδασκαλία τῆς Φυσικῆς τοῦ Νεύτωνος κατὰ Musschenbroek ἀπὸ τὸν Νικόλαο Ζερζούλη στὴν «Ἀθωνιάδα Ἀκαδημία». Ἀνέκδοτο χειρόγραφο τοῦ 1760, *ἐνθ' ἄν.*, σσ. 111-113). Ἡ ἐνημέρωση αὐτὴ τοῦ Ζερζούλη συνδέεται ὅπωςδήποτε μὲ τὴν ἰδέα τοῦ «μεθοδολογικοῦ» πλουραλισμοῦ ποὺ προαναφέραμε.

σχολαστικισμοῦ, δὲν ἔσβησαν τὴν ἐπιθυμία γιὰ μία ἐπαφή μὲ τὴν πρώτη φιλοσοφία, μὲ τὸν ἀριστοτελισμὸ τόσο τῆς παράδοσης ὅσο καὶ ἐκείνον, τὸν νεώτερο, τῆς Πάντοβα, τοὺς ὁποίους συναναστρέφονταν ἀπὸ αἰώνων οἱ Ἕλληνες διανοητές²⁶. Τὰ δογματικὰ στοιχεῖα τῆς βολφιανῆς μεταφυσικῆς, ἰδίως σὲ μιά χρονικὴ φάση ὑποχώρησης τοῦ διαφωτισμοῦ, προσφέρονταν ἄριστα γιὰ νὰ ἱκανοποιήσουν αὐτὴ τὴν ἐπιθυμία²⁷. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ ἐμμονὴ στὴν βολφιανὴ μεταφυσικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴ ἀνόδου τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς παρουσίας ἐνὸς ἐκλεκτικοῦ μᾶλλον πνεύματος στὴ διδασκαλία τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων στὸν ἑλληνικὸ χῶρο.

Στὴν παρακάτω ἔκδοση διορθώνουμε σιωπηρὰ ὁρισμένα ὀρθογραφικὰ σφάλματα τοῦ ἀντιγραφέα, τηρώντας ὅμως τὶς ἰδιομορφίες τῆς ὀρθογραφίας τῆς ἐποχῆς.

26. Π6. σχετικά, Α. Γ. ΜΠΕΝΑΚΗΣ, Νεωτερικὴ κριτικὴ τοῦ μεταβυζαντινοῦ ἀριστοτελισμοῦ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο κατὰ τὸν 18ο αἰ., *ἐνθ' ἄν.*, σσ. 73-78.

27. Φυσικά, τὴν προσωρινὴ καὶ λειτουργικὴ αὐτὴ ἀπλῶς διαπίστωση δὲν προσπαθοῦμε νὰ ἐντάξουμε σ' ἓνα γενικώτερο «σχῆμα τοῦ διαφωτισμοῦ». Ὁ Κονδύλης, γιὰ παράδειγμα, ἀναφέρει τὸν Wolff κυρίως σὲ σχέσιν πρὸς τὶς ἐπιδράσεις τοῦ καρτεσιανισμοῦ στὴν Ἑλλάδα (*ἐνθ' ἄν.*, σσ. 175-200) καὶ ὄχι ἀναφορικὰ πρὸς τὴν παρουσία τῆς μεταφυσικῆς στὸν νεοελληνικὸ διαφωτισμὸ (κεφ.: «Ἡ ἔννοια τῆς μεταφυσικῆς», *αὐτόθι*, σσ. 47-57). Μιλᾷ ὥστόσο γιὰ μίαν σταδιακὴ μεταμόρφωση τῆς μεταφυσικῆς, ὑπὸ τὸ «πρωτεῖο τῆς ἀνθρωπολογίας» (*αὐτόθι*, σ. 57).

ΠΕΡΙ ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΑΣ

ἐν γένει*

§ 1:

Κοσμολογία γενική εἶναι μία ἐπιστήμη τοῦ κόσμου ἐν γένει, δηλαδή κοινῶς ἢ ἀφηρημένως.

Σχόλιον α^{ον} : § 2 :

Αὐτὴν τὴν καινὴν ἐπιστήμην περὶ τοῦ κόσμου πρῶτος, ὅπου τὴν ἐφεῦρεν ἢ καλύτερα νὰ εἰπῶ τὴν κατέστησεν ἐπιστήμην, εἶναι ὁ Γερμανὸς Βόλφιος, καὶ εἰς τὴν μεταφυσικὴν συνηρίθμησεν, ἀγκαλὰ καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἐπραγματεύοντο, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης περὶ κόσμου, περὶ τούτου, ὅχι ὁμῶς μεταφυσικῶς ὡς ὁ Βόλφιος· καὶ ὅτι μὲν οὕτως ἔχει, δῆλον γίνεται ἀπὸ τὰ ἴδια λόγια τοῦ Βολφίου, τὰ ὅποια οὕτω συμφωνοῦσι: «καινὴν τινα διδασκαλίαν ἄρχισα νὰ συγγράψω, τὴν ὁποίαν συνηθίζω νὰ τὴν ὀνομάζω κοσμολογίαν γενικήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐρμηνεύονται ἀλήθειαι κατὰ πολλὰ ὑψηλαί περὶ τοῦ ἐνύλου παντός»· Βόλφιος: Περὶ τῆς διαφορᾶς τῆς τῶν πραγμάτων συνεχείας τῆς σοφῆς καὶ καθ' εἰμαρμένην.

Σχόλιον β^{ον}: § 3:

Πρὸς κατάληψιν τοῦ ῥηθέντος ὁρισμοῦ τῆς κοσμολογίας πρέπει νὰ ἐρμηνεύσωμεν πῶς ἐκλαμβάνεται καὶ ποσαχῶς ἡ λέξις κόσμος· ἡ λέξις οὖν κόσμος ἐκλαμβάνεται πρῶτον μὲν διχῶς, ἀντὶ δηλ. τοῦ αἰσθητοῦ τούτου καὶ ὁρωμένου καὶ ἀντὶ τοῦ νοητοῦ καὶ ἀοράτου· δεύτερον δὲ ἀντὶ τοῦ παντός, δηλαδή γῆς, οὐρανοῦ, ἡλίου, σελήνης, καὶ πάντων τῶν πλανητῶν καὶ ἀστέρων· καὶ ἀντὶ τῆς γῆς μόνον ἢ ἐνὸς πλανήτου. Περὶ τοῦ ὁρωμένου δὲ αὐτοῦ κόσμου πραγματεύεται εἰς τὴν φυσικὴν καὶ ἀστρονομίαν, καὶ ὅχι εἰς τὴν γενικὴν κοσμολογίαν· εἰς δὲ τὴν γενικὴν κοσμολογίαν πραγματευθήσεται ἡ ἀνάπτυξις ἐκείνων τῶν ἐννοιῶν, αἵτινες ἀπὸ τούτου τοῦ ὑπάρχοντος κόσμου ἀφηρημέναι, εἰς τὸν κόσμον γενικῶς θεωρηθέντα συμφωνοῦν. Ἀποδεικνύονται πρὸς τούτοις εἰς τὴν κοσμολογίαν τοιαῦται θέσεις, αἱ ὁποῖαι ἐπειδὴ εἶναι γενικαί, θεμελίου δίκην ὑποτίθενται. Ὅθεν δικαίως κοσμολογία γενική ὑπὸ τοῦ Βολφίου ὀνομάζεται, καὶ διαβατική, ὡσὰν ὅπου αἱ ἀλήθειαι τῆς εἶναι κοιναὶ καὶ διαβαίνουν εἰς τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας, καθὼς εἰς τὴν ψυχο-

* φφ. 38^v - 49^v τοῦ χφ. Οἱ διορθώσεις δηλώνονται σὲ ὑποσημειώσεις.

λογίαν, θεολογίαν, καὶ φυσικὴν¹⁾. Βολφίου, Κοσμολογία λατινιστί, σελ. θ'.

Σχόλιον γ^{ον} : § 4 :

Πρῶτος ὁποῦ τοῦτο τὸ αἰσθητὸν πᾶν, κόσμον ὠνόμασεν εἶναι ὁ φιλόσοφος Θαλῆς, παρακινήθεις ἀπὸ τὴν οὐρανίαν καλλονήν, ἀπὸ τὴν εὐταξίαν τῶν ἀστέρων καὶ πλανητῶν καὶ τῶν ὥρῶν τοῦ χρόνου, ὡσὰν νὰ ἔλεγε στολισμόν.

§ 5:

Ἡ γενικὴ οὖν κοσμολογία ὀρθῶς ἀναφέρεται εἰς τὴν μεταφυσικὴν, ἐπειδὴ εἰς τὴν μεταφυσικὴν ἰδέαι ἀπὸ τὰ ἄτομα ἀφηρημέναι, καὶ εἰς αὐτὰ κοιναὶ διακεκριμένως ἐρμηνεύονται. Ἀλλαμὴν τοῦτο γίνεται καὶ εἰς τὴν κοσμολογίαν ὡς δέδεικται (§ 3), ἄρα ὀρθῶς ἡ γενικὴ κοσμολογία εἰς τὴν μεταφυσικὴν ἀναφέρεται.

§ 6:

Τῆς γενικῆς κοσμολογίας ἡ χρῆσις εἶναι τόσον πολλή, ὅπου δὲν ἡμπορεῖ νὰ ἐπαριθμηθῇ, ἐπειδὴ χωρὶς αὐτὴν σαλευομένη καὶ κινουμένη μένει ἡ φυσικὴ θεολογία, ἀμφιβαλλομένη ἡ πνευματολογία, σκοτεινὴ καὶ ἀμυδρά ἡ φυσικὴ, καὶ ἡ ἀστρονομία συγκεχυμένη· ἐπειδὴ αὐτὴ ὑπηρετεῖ εἰς ἄλλας μὲν ἐπιστήμας πρὸς στερέωσιν καὶ ἀπόδειξιν, εἰς ἄλλας δὲ πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ ἐνάργειαν. Τούτων οὖν οὕτως ἐχόντων, ποῖος ἤθελεν ἀμφιβάλει, ἂν ἡ γενικὴ κοσμολογία εἶναι ὠφέλιμος εἰς ἕναν φιλοσοφήσοντα ἢ θεολογήσοντα ἢ φυσικευσόμενον²⁾;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Περὶ τῆς ἰδέας τοῦ κόσμου

§ 7:

Ὅταν ἀνάγωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς μας, ὑψώνοντάς τους ἢ εἰς τὸν οὐρανὸν ἢ κατεβάζωντάς τους εἰς τὴν γῆν, καὶ θεωροῦμεν τὰ ἐν ποσὶ, τότε παρατηροῦμεν δηλ. ζῶα, δένδρα, ποταμούς, θαλάσσας, ἥλιον, πλανήτας, ἄστρα ἀναρίθμητα, τὰ ὅποια ὅλα ὁμοῦ ὑπάρχουν, ἐκεῖνα δὲ ὅπου ὁμοῦ ὑπάρχουν λέγονται συνυπάρχοντα, ὡς ἐν τῇ ὄντολογίᾳ δέδεικται, ἄρα εἰς τοῦτον τὸν κόσμον εἶναι ὄντα συνυπάρχοντα.

§ 8:

Ἡ πεῖρα πρὸς τούτοις μᾶς διδάσκει, ὅτι αὐτὰ ὅπου εἵπομεν ὄντα συνυπάρχοντα, ἄλλα γεννῶνται καὶ ἄλλα φθείρονται. Ἡ ἡμέρα τὴν νύκταν καὶ ἡ νύκτα τὴν ἡμέραν διαδέχεται, τὸ ἔαρ τὸ θέρος, κ' ἀνάπαλιν· οὐδὲ ὁ ἥλιος,

1) στὸ χφ.: φυσικὴν καὶ φυσικὴν.

2) φυσικεύομαι: πβ. Ἰουλ., κατὰ Γαλ., 18, 1.

οὔτε ἡ σελήνη, οὔτε τὰ λοιπὰ ἄστρα μένουν εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν. Ἐπειδὴ δὲ ἐκεῖνα, ὅπου ἀλλήλοις ἔπονται, ὄντα διαδεκτικὰ ὀνομάζονται, δηλον, ὅτι εἰς τοῦτον τὸν κόσμον ὑπάρχουν ὄντα διαδεκτικά.

§ 9:

Πάντα δὲ αὐτὰ τὰ ὄντα, εἴτε διαδεκτικά, εἴτε καὶ συνυπάρχοντα, ὅπου εἰς τοῦτον τὸν κόσμον θεωροῦνται, εἶναι τῇ ἀληθείᾳ τέτοια, ὅπου ἡμποροῦν νὰ εἶναι ἀλλέως, δηλ. νὰ μεταβάλλωνται, τὸ ὅποῖον θεωρῶντας θέλεις τὸ εὖρει εἰς ὅλα τὰ σώματα, δηλον οὖν, ὅτι εἰς τοῦτο τὸ ὁρατὸν καὶ αἰσθητὸν πᾶν εἶναι μεταβλητὰ ὄντα.

§ 10:

Παρατηροῦμεν πρὸς τούτοις διὰ τῆς πείρας, ὅτι τοιαύτη ἀναφορὰ εἶναι εἰς τὰ ἀπαντῶντα ἡμᾶς πράγματα, ὅπου ἡ τὸ ἓνα προάγει τὸ ἄλλο ἢ τὸ ἓνα εἶναι διὰ τὸ ἄλλο. Ἐκεῖνα δὲ τὰ ὅποια εἶναι τοιουτοτρόπως ἠνωμένα ὅπου τὸ ἓνα νὰ ἔχη τὸν λόγον τοῦ ἄλλου, λέγονται συνεχῇ, ἄρα εἰς τοῦτον τὸν κόσμον εἶναι ὄντα συνεχῇ.

§ 11:

Ἐκ τῶν εἰρημένων οὖν δηλον γίνεται, ὅτι ὁ κόσμος οὐδὲν ἄλλο ἐστίν, εἰμὴ συνέχεια τῶν διαδεκτικῶν, συνυπαρχόντων, μεταβλητῶν καὶ ἀλλήλοις συνημμένων πραγμάτων. Καὶ αὐτὸς τοίνυν εἶναι ὁ ὁρισμὸς τοῦ κόσμου ἐν γένει θεωρηθέντος.

§ 12:

Συνεχῇ εἵπαμεν καὶ συνέχειαν τὴν ἀναφορὰν ὅπου εἶναι μεταξὺ τῶν πραγμάτων, ὥστε τὸ ἓνα περιέχει τὸν λόγον τοῦ ἄλλου. Πρὸς τούτοις, χρόνος εἵπαμεν εἶναι μία τάξις τῶν διαδεκτικῶν. Ὅθεν ὅταν τὸ Α περιέχη τὸν λόγον διατί τὸ Β ἀκολουθεῖ, τότε τὸ Α περιέχει τὸν λόγον τῆς διαδοχῆς τοῦ Β, καὶ αὐτὰ ὀνομάζονται *συνεχῇ τῷ χρόνῳ*.

§ 13:

Τὸ διάστημα δὲ εἵπαμεν ὅτι εἶναι μία τάξις τῶν συνυπαρχόντων· ὅσα οὖν εἶναι ἔτζι διατεθειμένα, ὅπου τὸ ἓνα νὰ περιέχη τὸν λόγον διατί συνυπάρχει τὸ ἄλλο, αὐτὰ λέγονται *συνεχῇ τῷ διαστήματι*, ὡς ὁ ἥλιος, ἡ γῆ καὶ οἱ πλανῆται.

§ 14:

Ὅσα οὖν εἶναι συνεχῇ ἢ συνημμένα τῷ χρόνῳ, εἶναι συνημμένα διὰ τῶν ποιητικῶν αἰτίων· ἐπειδὴ ποιητικὸν αἷτιον εἶναι ὡς δέδεικται, ἐκεῖνον τὸ ὅποῖον περιέχει τὸν λόγον διατί τὸ ἄλλο δηλ. τὸ ἀποτέλεσμα ἀκολουθεῖ. Τὰ συνημμένα δὲ τῷ χρόνῳ εἶναι τοιαῦτα, ἄρα ὅσα εἶναι συνημμένα τῷ χρόνῳ εἶναι συνημμένα διὰ τῶν ποιητικῶν αἰτίων· ἐρμηνευέσθω τῷ τῆς βροχῆς καὶ εὐκαρπίας παραδείγματι.

§ 15:

Ἡ πεῖρα μᾶς διδάσκει ὅτι ἀπὸ τὰ συνυπάρχοντα τὸ ἓνα ὑπηρετεῖ εἰς τὸ ἄλλο, δηλ. τὸ ἓνα εἶναι διὰ τὸ ἄλλο. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἓνα τῶν συνυπαρχόντων περιέχει τὸν λόγον διατί μὲ τὸ ἄλλο συνυπάρχει, ἄρα ὑπάρχει εἰς τὸν κόσμον συνέχεια διὰ τῶν τελικῶν αἰτίων.

§ 16 :

Ἐκεῖνα, ὅπου εἶναι συνημμένα τῷ διαστήματι, εἶναι συνημμένα διὰ τῶν τελικῶν αἰτίων· ἐπειδὴ ὅσα εἶναι συνημμένα τῷ διαστήματι, εἶναι ἔτσι συνεχῇ ὥστε ὅπου τὸ ἓνα περιέχει τὸν λόγον διατί συνυπάρχει μὲ τὸ ἄλλο. Τὰ διὰ τῶν τελικῶν δὲ αἰτίων συνημμένα³⁾ τέτοια εἶναι, ἄρα ἐκεῖνα ὅπου εἶναι συνημμένα τῷ διαστήματι, εἶναι συνημμένα διὰ τῶν τελικῶν αἰτίων.

§ 17 :

Ἐπειδὴ δὲ ὅλα εἰς τοῦτον τὸν ὁρατὸν κόσμον ἔχουν τὸ ποιητικόν τους αἴτιον καὶ τὸ τελικόν διὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, δηλόν, ὅτι εἰς τοῦτον τὸν κόσμον τὸν αἰσθητὸν ὑπάρχει συνέχεια διὰ τῶν ποιητικῶν καὶ τελικῶν αἰτίων.

§ 18 :

Ἐκ τῶν εἰρημένων οὖν δηλόν γίνεται, ὅτι διὰ τούτων τῶν συνυπαρχόντων καὶ διαδεκτικῶν κάθε κόσμος εἶναι κυρίως οὗτος καὶ ὄχι ἄλλος. Ἄρα μεταβληθείσης τῆς συνεχείας καὶ ἄλλης τεθείσης, προκύπτει ἄλλος κόσμος.

§ 19 :

Ἐκ τῆς συνεχείας τῶν πραγμάτων ἐννοεῖται ὅτι οὐδὲν εἰς τὴν φύσιν διὰ πηδήματος γενέσθαι δύναται. Ἐπειδὴ διὰ πηδήματος γίνεται τι τότε, ὅταν τι χωρὶς αἰτίας γίνεται ποιητικῆς· ἐπειδὴ δὲ εἰς τὸν κόσμον, ὡς δέδεικται, ὑπάρχει συνέχεια διὰ τῶν ποιητικῶν καὶ τελικῶν αἰτίων, ἄρα οὐδὲν διὰ πηδήματος γενέσθαι δύναται.

§ 20 :

Ἐκ τῆς συνεχείας τῶν ὄντων δηλόν, ὅτι εἰς κανέναν κόσμον δὲν ἡμπορεῖ νὰ προκύψῃ τι κατὰ τύχην, κατὰ συμβεβηκὸς καὶ ἐκ ταυτομάτου. Ἐπειδὴ ὅλα αὐτὰ ὑποθέτουν ἀλογίαν, τὸ ὅποῖον ἀντίκειται εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀποχρῶντος λόγου καὶ εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ κόσμου.

§ 21 :

Ἐκ τῆς συνεχείας τοῦ κόσμου φανερόν, ὅτι ὅλα τὰ γενόμενα ἔχουν τὴν διωρισμένην τους ἀλήθειαν. Ἐπειδὴ διὰ τὴν συνέχειαν κάθε ἓνα ἔχει τὸν ἀποχρῶντά του λόγον καὶ τὸ ποιητικόν του αἴτιον, τὸ ὅποῖον ποιητικόν αἴτιον ἐπειδὴ ἐναντία αἰτιατὰ νὰ παράξῃ εἰς τὸν ἴδιον καιρὸν δὲν ἡμπορεῖ,

3) στὸ γφ.: συνημμένων.

ὥς εἴρηται, κάμνει, ὅπου κυρίως αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ ὄχι ἄλλο, τοῦτο δὲ εἶναι διωρισμένον ἀποτέλεσμα. Ἄρα ὅλα τὰ γινόμενα εἰς τὸν κόσμον ἔχουν τὴν διωρισμένην τους ἀλήθειαν.

§ 22⁴⁾ :

Ἐκ τῆς κατὰ συμβεβηκὸς συνεχείας τοῦ κόσμου δῆλον γίνεται, ὅτι δὲν ἡμπορεῖ τυχὸν νὰ σταθῇ ἡ ἀναγκαία εἰμαρμένη, τὸ ὅποιον καὶ ἐκ τῶν ῥητισσομένων δῆλον γεννηθήσεται.

§ 23 :

Διὰ τῆς εἰμαρμένης (ἥτις ἀπὸ τοῦ εἴμαρται εἴρηται) ἐννοοῦν οἱ εἰμαρμένισται μίαν ἀνάγκην ἀπόλυτον εἰς τὸ πᾶν, τῆς ὁποίας καὶ αὐτὸς ὁ θεὸς εἶναι ὑποκείμενος· δηλ. ὅλα λέγουν, ἔτσι γίνονται ἀναγκαίως, καθὼς τὰ δύο καὶ δύο τέσσαρα, ὡς ἂν ὅπου ἐξ ἀρχῆς ἐπροσδιωρίσθησαν, δηλαδὴ εἰμαρμένα εἰσί.

§ 24 :

Αὕτη οὖν ἡ ἀνάγκη τῆς εἰμαρμένης διαιρεῖται εἰς πέντε· εἰς εἰμαρμένην τῶν Μωαμετάνων, εἰς εἰμαρμένην τῶν Στωϊκῶν, εἰς εἰμαρμένην τοῦ Σπινόζα καὶ εἰς εἰμαρμένην Ὑποθετικὴν καὶ Ἀστρολογικὴν.

§ 25 :

Εἰμαρμένη τῶν Μωαμετάνων εἶναι μία ἀνάγκη ἀνεξάρτητος καὶ ἀπόλυτος ἀπὸ ὅλα τὰ μέσα καὶ κινουῦντα οὕτως, ὥστε ὅπου τὸ ἀποτέλεσμα πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ εἴτε τὰ μέσα τῆς αἰτίας εἶναι εἴτε δὲν εἶναι. Διὰ τοῦτο ὁρῶμεν τοὺς Τούρκους καὶ εἰς μεγαλωτάτους κινδύνους εἰσερχομένους χωρὶς φόβον, καθὼς εἶναι οἱ πόλεμοι, αἱ θάλασσαι, τὸ θανατικὸν καὶ ἄλλα παρόμοια.

§ 26 :

Εἰμαρμένη δὲ τῶν Στωϊκῶν δὲν εἶναι ἀνάγκη χωρὶς μέσα, οὔτε συνέχεια αἰτιῶν ἐσωτερικῶς καὶ ἀπολύτως ἀναγκαία, ἀλλὰ πᾶσα ἡ συνέχεια τῶν αἰτιῶν, ἔλεγον οἱ Στωϊκοί, ὅτι κρέμαται ἀπὸ τὰς θείας ἀπολύτως ἀμεταβλήτους κρίσεις, χωρὶς καμμίαν ἀναφορὰν εἰς τὰς ἐλευθέρας πράξεις τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ Στωϊκοί καὶ εἰς τὰ λυπηρὰ καὶ εἰς τὰ χαροποιὰ ἦτον ἀδιάφοροι, ὅθεν καὶ ἀπαθεῖς ἐκλήθησαν.

§ 27 :

Εἰμαρμένη δὲ Ἀστρολογικὴ, ἡ Γενεθλιακὴ, ἡ Χαλδαϊκὴ εἶναι μία ἀνάγκη τῶν αἰτιῶν, αἵτινες ἐξήρτηνται ἀπὸ τὴν τῶν ἀστέρων ἐπίρροιν, τὴν ὁποίαν τὴν νομίζουν οἱ Ἀστρολόγοι αἰτίαν προσδιορίζουσιν τὰς

4) §22: λείπει στὸ χφ.

ἡμετέρας πράξεις.

§ 28 :

Εἰμαρμένη δὲ τοῦ Σπινόζα καὶ τῶν ὁπαδῶν του εἶναι μία συνέχεια αἰτιῶν ἀπόλυτος, ἀναγκαῖα, ἀμετάβλητος καὶ αἰωνία χωρὶς καμμίαν διαφοράν. Ἀγκαλὰ καὶ εἰς κάθε σκοπὸν ἀποφαίνεται δεῖσθαι μέσων, ἐκεῖνα ὅμως τὰ μέσα εἶναι ἀναγκαῖα, ὡς ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀμετάβλητον καὶ αἰωνίαν συνέχειαν τοῦ κόσμου, τὸν ὅποιον θεὸν νομίζει, ὅθεν δὲν εἶναι παράδοξον, ἂν ἡ συνέχεια εἶναι ἀπόλυτος καὶ ἀναγκαῖα.

§ 29 :

Εἰμαρμένη δὲ Ὑποθετικὴ εἶναι μία ἀνάγκη καθ' ἣν ὅλα ἔτзи ἀκολουθοῦν εἰς τὸν κόσμον, ὥστε ὅπου τεθείσης τῆς αἰτίας ἀνάγκη εἶναι νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ τὸ ἀποτέλεσμα. Αὕτῃ δὲ ἡ συνέχεια δὲν εἶναι ἀμετάβλητος καὶ ἀναγκαῖα, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός, ἥτοι ὑποθετικῶς, καὶ ἐξήρηται ἀπὸ μίαν σοφωτάτην αἰτίαν· ὀνομάζεται δὲ αὕτῃ ἡ εἰμαρμένη καὶ λογική.

§ 30 :

Ἡ εἰμαρμένη τῶν Μωαμετάνων ἀντίκειται εἰς τὴν συνέχειαν τῶν πραγμάτων· ἐπειδὴ τεθείσης τῆς συνεχείας τῶν πραγμάτων κάθε αἰτία πρέπει νὰ ἔχῃ τὸ διωρισμένον τῆς ἀποτέλεσμα, δῆλον, ὅτι ἐν ὅσῳ ἡ συνέχεια τῶν πραγμάτων ἔχει τὸν τόπον τῆς, κἀνένα ἀποτέλεσμα χωρὶς ὑπαλλήλους αἰτίας νὰ ἀκολουθήσῃ δὲν ἤμπορεῖ, τὸ ὅποιον ἐπειδὴ εἶναι ἐναντίον εἰς τὴν εἰμαρμένην τῶν Μωαμετάνων, δῆλον, ὅτι ἡ εἰμαρμένη τῶν Μωαμετάνων ἀντίκειται εἰς τὴν συνέχειαν τῶν πραγμάτων.

§ 31 :

Ἡ εἰμαρμένη τῶν Στωϊκῶν ὡσαύτως μὲ τὴν συνέχειαν τῶν ὄντων νὰ σταθῇ δὲν ἤμπορεῖ. Ἐπειδὴ πρῶτον μὲν ἡ συνέχεια εἶναι συμβεβηκυῖα, δεῦτερον δὲ συνίσταται καὶ ἀπὸ αἰτία τελικά, καὶ ὁ θεὸς δὲν κάμνει τι ἢ ἀποφασίζει ἐπειδὴ ἀποφασίζει, τὸ ὅποιον προκύπτει ἀπὸ τὸ σύστημα τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων· ὡσὰν ὅπου εἰς αὐτὸ τελικά αἰτία δὲν ὑποτίθενται.

§ 32 :

Ἡ Ἀστρολογικὴ δὲ εἰμαρμένη παρομοίως ἀντίκειται εἰς τὴν συνέχειαν τῶν αἰτιῶν καὶ εἰς τὸν ἀποχρῶντα λόγον. Ἐπειδὴ τὸν λόγον ἐκείνων ὅπου εἰς τὸν κόσμον συμβαίνουν, καὶ μάλιστα εἰς τὸν ἄνθρωπον, τὸν εὐρίσκομεν εἰς ἄλλα προηγούμενα αἰτία ἐπάνω εἰς τὴν γῆν, ὅθεν δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ζητῶμεν εἰς τὴν ἀμετάβλητον ἐπίρροϊαν τῶν ἀστέρων.

§ 33 :

Ἡ εἰμαρμένη δὲ ἡ Ὑποθετικὴ συμφωνεῖ μὲ τὸν λόγον, ὡσὰν ὅπου ὑποθέτει τὴν συνέχειαν συμβεβηκυῖαν, ἄλλως γὰρ ἤθελεν ἀναιρεθῇ κάθε ἀρετὴ καὶ ἐλευθερία, ὅπου εἶναι κατὰ τοῦ λόγου.

§ 34 :

Ἐκ τῶν εἰρημένων οὖν δῆλον γίνεται, ὅτι τοῦτος ὁ κόσμος καὶ κατὰ τὴν διάταξιν του καὶ κατὰ τὰ ἀποτελέσματά του εἶναι συμβεβηκὸς καὶ οὐχὶ ἀναγκαῖος. Ἐπειδὴ εἶναι δυνατὴ καὶ ἄλλη συνέχεια αἰτιῶν καὶ ἀκολουθῶς ἄλλα ἀποτελέσματα καὶ ἄλλη διάταξις, διότι εἰς τὴν φύσιν τοῦ κόσμου τοῦτο δὲν ἀντιφάσκειται.

§ 35 :

Ἀμέσως τοίνυν ἐντεῦθεν προκύπτει, ὅτι πλεῖστοι κόσμοι εἶναι δυνατοὶ ἐπειδὴ πλεῖσται συνέχειαι αἰτιῶν ἡμποροῦν νὰ εἶναι πλήν ταύτης. Ἐπειδὴ εὐθύς ὁποῦ ὑποθέσης, ὅτι δὲν εἶναι ἄλλη συνέχεια δυνατὴ, τότε ἀκολουθεῖ, ὅτι αὐτὴ, ὁποῦ εἶναι, εἶναι ἀναγκαία, τὸ ὁποῖον ἀντίκειται εἰς τὸν ῥηθέντα παράγραφον.

§ 36 :

Ἡ οὐσία τοῦ κόσμου συνίσταται εἰς τὸν τρόπον, καθ' ὃν τὰ συνυπάρχοντα καὶ διαδεκτικὰ ὄντα μεταξύ των εἶναι συνημμένα. Ἐπειδὴ ὡς εἴρηται, οὐσία εἶναι ἐκεῖνο, δι' οὗ τὸ πρᾶγμα διακρίνεται, ὅτι αὐτὸ εἶναι καὶ ὄχι ἄλλο. Ἀλλαμὴν διὰ τῆς συνεχείας τῶν συνυπαρχόντων καὶ διαδεκτικῶν ὄντων διακρίνεται τοῦτος ὁ κόσμος, ὅτι αὐτὸς εἶναι καὶ ὄχι ἄλλος, ἄρα ἡ οὐσία τοῦ κόσμου συνίσταται εἰς τὸν τρόπον, καθ' ὃν τὰ συνυπάρχοντα καὶ διαδεκτικὰ ὄντα μεταξύ των εἶναι συνημμένα.

§ 37 :

Κάθε κόσμος, ὅταν ὑπάρχη, πρέπει νὰ εἶναι ὃν· ἐπειδὴ ἓνα ὃν λέγεται τότε, ὅταν ἐκεῖνα, καθ' ἃ τὸ ὃν διακρίνεται, εἶναι ἀχώριστα, ἂν πρέπει νὰ μείνῃ τὸ ἴδιο ὃν, ὡς δέδεικται ἐν τῇ ὄντολογίᾳ, ἡ συνέχεια δὲ τοῦ κόσμου διὰ τῶν τελικῶν καὶ ποιητικῶν αἰτιῶν εἶναι ἀδιάκριτος, ἂν πρέπει νὰ μείνῃ αὐτὸς ὁ ἴδιος κόσμος, ἄρα κάθε κόσμος ὅταν ὑπάρχη, πρέπει νὰ εἶναι ἓνα ὃν.

§ 38 :

Ὁ κόσμος εἶναι ὃν σύνθετον· ἐπειδὴ ὃν σύνθετον λέγεται ἐκεῖνο, ὁποῦ συνίσταται ἀπὸ πολλὰ μέρη, ἀλλαμὴν ὁ κόσμος συνίσταται ἀπὸ πολλὰ μέρη, δηλ. ὄντα διαδεκτικὰ καὶ συνυπάρχοντα, ἄρα ὁ κόσμος εἶναι ὃν σύνθετον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Περὶ τῆς οὐσίας καὶ φύσεως τῶν σωμάτων
καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ἐξηρητημένων παθῶν.

§ 39 :

Ὁ αἰσθητὸς κόσμος συνίσταται ἀπὸ διάφορα σύνθετα ὄντα ὡς ἀπὸ μέρη· καὶ αὐτὰ τὰ σύνθετα ὄντα σώματα ὀνομάζονται.

§ 40:

Εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ σώματος πλείω ἀπαιτοῦνται ἢ εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ συνθέτου. Εἰς τὸ σύνθετον ὃν ἀπαιτεῖται ἡ διωρισμένη συνάφεια τῶν μερῶν ἔξω ἑαυτῶν τεθειμένων ὡς εἴρηται. Εἰς τὴν ἰδέαν δὲ τοῦ σώματος ἀπαιτοῦνται τρία· πρῶτον μὲν ἡ συνάφεια τῶν μερῶν καὶ ὁ τρόπος τῆς συνθέσεως, δεύτερον δὲ δύναμις ἐνεργητικὴ ἢ κινητικὴ καὶ τρίτον δύναμις παθητικὴ ἢ ἀργή.

§ 41 :

Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰ σώματα εἶναι ὄντα σύνθετα, ὅλα ἐκεῖνα, ὅπου εἶπαμεν διὰ τὰ σύνθετα ὄντα, ἡμποροῦν νὰ προσαρμοσθοῦν καὶ εἰς τὰ σώματα. Ὅτι δηλ. τὰ σώματα πρέπει νὰ ἔχουν μέρη ἔξω τῶν μερῶν, νὰ ἔχουν διωρισμένον μέγεθος, νὰ εἶναι ἐκτεταμένα, διαιρετά, νὰ ἔχουν σχῆμα, καὶ καμμία μεταβολὴ νὰ μὴν ἡμπορῇ εἰς αὐτὰ νὰ ἀκολουθῇ, εἰμὴ διὰ τῆς κινήσεως, δηλ. διὰ τῆς μεταβολῆς τοῦ τόπου.

§ 42 :

Ἐκ τῶν εἰρημένων οὖν δῆλον γίνεται, ὅτι ἠπατήθησαν οἱ περὶ τὸν Καρτέσιον λέγοντες, τὴν ἑκτασιν εἶναι ἱκανὴν εἰς σχηματισμὸν τῆς ἰδέας τοῦ σώματος· ἄλλως γὰρ ὁ Ἰσκιος ἤθελεν εἶναι σῶμα, ἑκτασιν ἔχων.

§ 43 :

Ἡ πεῖρα οὖν διδάσκει, ὅτι τὰ σώματα δὲν ἡμποροῦν νὰ κινηθοῦν μετὰ καθε δύναμιν, καθὼς μίαν μεγάλην πέτραν ἓνα νήπιον νὰ τὴν κινήσῃ ἢ νὰ τὴν σαλεύσῃ δὲν ἡμπορεῖ.

§ 44 :

Ὅθεν δῆλον γίνεται, ὅτι κάθε σῶμα τῇ κινήσει ἀνθιστάμενον πρέπει νὰ εἶναι τί, δι' οὗ τὸ σῶμα δὲν ὑπεῖκει εἰς τὴν κίνησιν· καὶ αὐτὸ τὸ τί λέγεται δύναμις ἀργὴ ἢ δύναμις παθητικὴ.

§ 45 :

Αὕτη ἡ ἀργὴ δύναμις δὲν κρέμαται ἀπὸ τὴν ἑκτασιν τοῦ σώματος, ἀλλ' εἰς αὐτὴν τὴν ἰδίαν ἑκτασιν ὑποτίθεται· ἄλλως τὸ μᾶλλον ἐκτεταμένον ἤθελεν ἔχει καὶ μείζονα δύναμιν ἀργήν, τὸ ὅποῖον διὰ τῆς πείρας ἀποδεικνύεται ἄλλως ἔχειν. Ἄρα ἡ ἀργὴ δύναμις δὲν κρέμαται ἀπὸ τὴν ἑκτασιν, ἀλλ' εἰς τὴν ἑκτασιν ὑποτίθεται.

§ 46 :

Τὸ ἐκτεταμένον ὅπου εἰς τὴν συνάθροισιν τῶν πολλῶν καὶ ἑαυτῶν διαφορῶν μερῶν συνίσταται, ἐὰν πεπρoικισμένο ἢ δυνάμει παθητικῇ, ὕλην τοῦ σώματος οἱ φιλόσοφοι συνηθίζουν νὰ τὸ ὀνομάζουν.

§ 47 :

Ὅθεν ἡ ὕλη τοῦ σώματος εἶναι ἐκεῖνο, δι' οὗ κάθε σῶμα ἐναντιώνεται εἰς τὴν κίνησιν, τὸ ὅποῖον ἀπὸ τὰ ῥηθέντα δῆλον γίνεται.

§ 48 :

Διὰ τῆς πείρας πρὸς τούτοις ὀρῶμεν, ὅτι ὅταν τὸ σῶμα *A* κινῆται, τότε ἡμπορεῖ τὸ σῶμα *A* ὅπου τῶρα κινεῖται, ἄλλο σῶμα *B* νὰ κινήσῃ καὶ ἀκολουθῶς νὰ τὸ φέρῃ ἀπὸ τόπου εἰς τόπον.

§ 49 :

Ἐὰν λοιπὸν κάθε σῶμα ἡμπορῇ εἰς ἄλλο νὰ ἐνεργήσῃ, δηλαδή νὰ τὸ κινήσῃ, δῆλόν ἐστι, ὅτι ἐνεργεῖ· ἐκεῖνο δὲ ὅπου ἐνεργεῖ, πρέπει νὰ εἶναι κεχορηγημένον δυνάμει ἐνεργητικῇ. Ἄρα κάθε σῶμα κεχορήγῃται δυνάμει ἐνεργητικῇ.

§ 50 :

Αὕτη οὖν ἡ ἐνέργεια δυνάμεις, ἡ θεόθεν ἢ ἐκ τῆς φύσεως τοῖς σώμασιν ἐνταλθεῖσα, λέγεται δυνάμεις κινητικὴ ἢ δυνάμεις ἐνεργητικὴ, ὡς δέδεικται.

§ 51 :

Ἡ κινητικὴ οὖν αὕτη δυνάμεις διαφόρως τοῖς σώμασιν ἐνεστι. Ποτὲ μὲν προκύπτει εἰς ἐνέργειαν, ποτὲ δὲ κωλύεται. Καὶ ἡ μὲν λέγεται ζῶσα, ἡ δὲ νεκρά ὡς ὁ Λαῖβνίτζιος ἀποφαίνεται.

§ 52 :

Ἐκ τῶν εἰρημένων τοίνυν δῆλον γίνεται, ὅτι εἰς τὴν πλήρη ιδέαν τοῦ σώματος τρία ἀπαιτοῦνται. Δυνάμεις ἀργὴ ἢ ὕλη ἢ ἀδράνεια, διάθεσις ἢ τρόπος τῆς διαθέσεως καὶ δυνάμεις ἐνεργητικὴ ἢ κινητικὴ. Ὅθεν σῶμα εἶναι ὄν σύνθετον, πεπρoικισμένον δυνάμει ἀργῇ ἢ ὕλῃ καὶ κινητικῇ ἢ ἐνεργητικῇ δυνάμει. Ὅρα καὶ τὸν Ἀοέλερον⁵⁾ ἐν τῷ περὶ τῆς φιλοσοφίας.

§ 53 :

Αὕτη οὖν ἡ κινητικὴ δυνάμεις ἡ τοῖς σώμασι συνυπάρχουσα, φύσις ἀκούει. Ὅθεν φύσις ἐκάστου πράγματος εἶναι ἡ ἐνεργητικὴ τοῦ δυνάμεις ἐξ ἧς αἱ ἐνέργειαι τοῦ ἐξήρτηνται.

Σχόλιον § 54 :

Ἡ λέξις φύσις διαφόρως ἐκλαμβάνεται· ἐπειδὴ ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς μερικοὶ μὲν διὰ τῆς φύσεως ἐννοοῦσαν αὐτὸν τὸν θεόν, μερικοὶ δὲ αὐτὸν τὸν κόσμον· ἄλλοι δὲ τὰ ὑπάρχοντα πράγματα· ἄλλοι τὴν αἰτίαν τῶν πραγμάτων καὶ ἄλλοι τέλος πάντων τὸν ἀγῶνα ἐκάστου πράγματος πρὸς ἀπόλαυσιν τοῦ τέλους, δηλαδή τὴν ἐνεργητικὴν ἀρχὴν, ἐξ ἧς πᾶσαι αἱ ἐνέργειαι διωρισμένως προκύπτουσι.

5) Euler, Leonhard (1707-1783), γερμανὸς φιλόσοφος, μαθηματικὸς καὶ φυσικὸς. Τὸ ἔργο ποὺ ἀναφέρεται ἐδῶ εἶναι πιθανῶς τὸ *Lettres à une princesse d'Allemagne sur quelques sujets de physique et de philosophie*, 3 τόμ., Πετρούπολη, 1768/72· π6. *Philosophen-Lexikon*, vrf. & hrsg. von W. Ziegenfuss, 1, Berlin, Water De Gruyter & Co., 1949, σσ. 304-5.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Περὶ τῶν τῆς κινήσεως νόμων

§ 55 :

Ἡ κινητικὴ δὲ δύναμις, ἡ πᾶσι τοῖς σώμασιν ἐνοῦσα ἐνεργεία ἐνεργοῦσα κατὰ τινας νόμους καὶ κανόνας κινεῖσθαι προσδιορίζεται καὶ μορφοῦται. Ἐκεῖναι δὲ αἱ προτάσεις, ἧτοι προτάσεις καθ' ἃς τῶν σωμάτων⁶⁾ ἕκαστον εἰς τὴν κίνησιν διευθύνεται, νόμοι τῆς κινήσεως ἀκούουσι· περὶ ὧν ὅσον εἰς τὴν παροῦσαν ὑπόθεσιν ἀφηρημένως ἀνήκει ῥηθήσεται.

§ 56 :

Ὁ ἄγγλος Νεύτων, ὁ τῶν φυσικῶν ὀξυνούστατος, εἰς τὴν φυσικὴν του τρεῖς κανόνας ἧτοι νόμους τῆς κινήσεως ἐντίθησι. Πρῶτον μὲν, ὅτι κάθε σῶμα μένει εἰς τὴν κατάστασίν του ἡσυχάζον⁷⁾, ἢ κινεῖσθαι παρομοίως κατ' εὐθεῖαν, ἂν δὲν ἤθελε βιασθῇ ἀπὸ τὰς θλιβούσας δυνάμεις νὰ ἀλλάξῃ ἐκείνην τὴν κατάστασιν· δεύτερον δέ, ἡ μεταβολὴ τῆς κινήσεως εἶναι ἀνάλογος μὲ τὴν κινητικὴν δύναμιν καὶ γίνεται πάντοτε κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν, δι' ἧς ἡ δύναμις ἐκείνη θλίβεται· τρίτον δὲ μὲ τὴν ἐναντίαν ἐνέργειαν πάντοτε ἴση εἶναι ἡ ἀντενέργεια, ἧτοι τῶν δύο σωμάτων αἱ ἐνέργειαι εἶναι ἴσαι ἀλλήλαις καὶ εἰς τὰ ἐνάντια μέρη διευθύνονται.

§ 57 :

Οὐδὲν ἡσυχάζον σῶμα ἑαυτὸ κινῆσαι δύναται· ἐπειδὴ κάθε σῶμα πεπρωί-
κηται ἀδρανεῖα, καὶ ἐπομένως δι' αὐτῆς ἀντίκειται τῇ κινήσει.

§ 58 :

Ἐντεῦθεν οὖν ἐπεται, ὅτι τὸ ἡσυχάζον σῶμα ἐν τῇ ἰδίᾳ καταστάσει μένει ἕως οὔ ὑπ' ἄλλου σώματος ἤθελε βιασθῇ νὰ ἀλλάξῃ τὴν κίνησιν του ἢ τὴν στάσιν του, δηλ.: τὴν κατάστασίν του, ἐπειδὴ οὐδὲν ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου. Ὅθεν πρέπει νὰ εἶναι τι, ὅπου τὸ βιάζει νὰ ἀλλάξῃ τὴν κατάστασίν του, καὶ αὐτὸ εἰς τὸ σῶμα δὲν εἶναι, ὡσὰν ὅπου ἑαυτὸ κινῆσαι οὐ δύναται, (§ 57) ἄρα ἔξω ἑαυτοῦ. Λοιπὸν κάθε ἡσυχάζον σῶμα μένει ἐν τῇ ἰδίᾳ καταστάσει, ἂν δὲν βιασθῇ ὑπ' ἄλλου νὰ ἀλλάξῃ τὴν κατάστασίν του.

§ 59 :

Ἐὰν τὸ σῶμα ἤθελεν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἐν τῇ κινήσει, τότε ἐν τοσοῦτῳ κινεῖται, ἐν ὧσφ δὲν ἤθελεν ἐμποδισθῇ. Ἐπειδὴ κάθε σῶμα, ὡς δέδεικται, δυνάμει κινητικῇ κεχορήγεται, κάθε δὲ ἀγῶνας εἶναι πάντοτε τέτοιος, ὅπου νὰ ἐνεργῇ, καὶ ἀκολούθως νὰ ἀλλάξῃ τὴν κατάστασίν του, ἐὰν δὲν ἤθελεν εἶναι κανένα ἐμπόδιον ἐξωτερικόν. Ἄρα ἐὰν τὸ σῶμα ἤθελεν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἐν τῇ κινήσει, τότε ἐν τοσοῦτῳ κινεῖται, ἐν ὧσφ δὲν ἤθελεν ἐμποδισθῇ.

6) στὸ χφ.: σωμά-.

7) στὸ χφ.: ἡσυχάζειν.

§ 60 :

Τόσον τὸ σῶμα Β ἐνεργεῖ εἰς τὸ σῶμα Α, ὅσον τὸ Α ἐνεργεῖ εἰς τὸ Β, ἢ καθὼς ἄλλοι λέγουν, αἱ ἐνέργειαι καὶ ἀντενέργειαι τῶν σωμάτων εἶναι ἴσαι, τὸ ὁποῖον καὶ ἡ πείρα τὸ δείκνυσι.

§ 61 :

Αὐτοὶ οὖν οἱ νόμοι τῆς φύσεως, οἱ θεόθεν ἐν τοῖς σώμασι τεθέντες, δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖοι καὶ ἀμετάβλητοι, ἀλλὰ συμβεβηκότες καὶ μεταβλητοί. Ἐπειδὴ οἱ νόμοι τῆς κινήσεως δὲν ἀντίκεινται εἰς τὴν οὐσίαν τῶν σωμάτων, ἂν ἄλλοι ὑποτεθοῦν, καὶ ἀκολούθως εἶναι συμβεβηκότες καὶ μεταβλητοί, ἂν τὸ ἐναντίον αὐτῶν δὲν περικλείῃ ἀντίφασιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Περὶ τῶν στοιχείων τῶν σωμάτων

§ 62 :

Αἱ πρῶται δὲ ἀρχαὶ ἐξ ὧν τὰ σώματα συνίστανται καὶ εἰς ἃς ἀναλύοντες παύομεν, ἐν τῇ διανοίᾳ κᾶν, στοιχεῖα τῶν σωμάτων ὀνομάζομεν.

§ 63 :

Τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῶν σωμάτων δὲν ἤμποροῦν νὰ εἶναι σύνθετα, ἀλλὰ πρέπει νὰ <εἶναι>⁸⁾ ὄντα ἀπλᾶ. Ἐπειδὴ ἂν δὲν ἦσαν ἀπλᾶ, τότε ἔπρεπε νὰ εἶναι σύνθετα καὶ ἀκολούθως νὰ συνίστανται ἀπὸ μέρη, καὶ ἐκεῖνα ἐξ ἄλλων, καὶ οὕτως ἐπ' ἄπειρον, τὸ ὁποῖον ἐπειδὴ ἀντιφάσκει εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, ἄρα τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῶν σωμάτων πρέπει νὰ εἶναι ὄντα ἀπλᾶ.

§ 64 :

Ὅθεν τὰ στοιχεῖα τῶν σωμάτων ἤμποροῦν νὰ λέγωνται ὄντα ἀπλᾶ, ἐξ ὧν ἔχουν τὴν γέννησίν τους τὰ σύνθετα ὄντα. Ὅρα περὶ τούτου καὶ τὸ περὶ ὄντος ἀπλοῦ ἐν τῇ ὄντολογίᾳ.

§ 65:

Αὐτὰ οὖν τὰ ἀπλᾶ στοιχεῖα ἐξ ὧν συνίστανται τὰ σύνθετα ὄντα ὀνομάζονται ὑπὸ τοῦ Ἐπικούρου ἄ τ ο μ ο ι, ὑπὸ δὲ τοῦ Πυθαγόρου καὶ νεωτερικοῦ Λαϊβνιτζίου μ ο ν ᾱ δ ε ς.

Σχόλιον § 66 :

Μονάδες μὲν ὀνομάζονται ἀπὸ τὸν ἀριθμόν, ἐπειδὴ καθὼς ὁ ἀριθμὸς ἐκ μονάδων συνίσταται καὶ εἰς μονάδας ἀναλύεται, τοιοῦτοτρόπως καὶ τὰ σώματα ἐκ στοιχείων καὶ εἰς στοιχεῖα. Ἄτομοι δὲ καὶ ἄτομα ὥς μὴ τέμνεσθαι περαιτέρω δυνάμενα διὰ τὴν στέρησιν τῶν μερῶν· τὰ γὰρ ἀπλᾶ ὄντα εἶναι

8) εἶναι: ἐγὼ προσθέτω.

ἄμοιρα μερῶν.

§ 67 :

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Λαϊβνίτζιος τὰ στοιχεῖα τὰ νομίζει ἀπλᾶ ὄντα καὶ μονάδας τὰ ὀνομάζει, διὰ τοῦτο καὶ ὅλα τὰ ἀπλᾶ ὄντα ἡγουν καὶ τὰ πνεύματα μονάδας καλεῖ. Ὅθεν, μονὰς καὶ ὄν ἀπλοῦν παρ' αὐτῷ εἶναι συνώνυμα. Ἐπειδὴ καὶ ὁ θεὸς ἀπλούστατον ὄν εἶναι, ὅθεν καὶ μονὰς καλεῖται ὑπ' αὐτοῦ, καὶ αἱ ψυχαὶ μονάδες ὡς ἀπλᾶ ὄντα, τὰ δὲ στοιχεῖα κατ' ἐξοχὴν μονάδας ὀνομάζει.

§ 68 :

Ἐντεῦθεν οὖν ἐννοεῖται, διατί ὁ Λαϊβνίτζιος τέσσαρας τάξεις τῶν μονάδων διέταξεν. Εἰς τὴν πρώτην τάξιν διέταξε τὸν θεόν, ὡς μονάδα ἀπλουστάτην, καὶ ὡς μάλιστα διακεκριμένη ἰδέα κεχορηγημένην καὶ καταλλήλῳ πάντων τῶν ὄντων· εἰς τὴν δευτέραν δὲ τάξιν τὰς θυμικὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, αἵτινες ἐκοσμήθησαν παραστάσει διακεκριμένη· εἰς τὴν τρίτην τὰς ψυχὰς τῶν ἀλόγων ζώων αἵτινες πεπροίκηται αἰσθήσει καθαρᾷ μὲν, συγκεχυμένη δέ· εἰς τὴν τέταρτην δὲ τὰ ἀπλᾶ κατ' ἐξοχὴν ὄντα, δηλαδή τὰ στοιχεῖα τῶν σωμάτων, τὰ ὅποια παρασταίνουν καὶ αὐτὰ τὸν κόσμον, ἀλλὰ ἀμυδρῶς. Τὴν πρώτην δὲ μονάδα ὀνομάζει πρωτότυπον, γεννητικὴν καὶ ἄκτιστον, τὰς λοιπὰς δὲ ὅλας παραγώγους, ἐπειδὴ ἀπὸ τὸν θεόν ὡς ὑπ' αἰτίας ποιητικῆς ἐκτίσθησαν.

§ 69 :

Τὰ περὶ τῶν μονάδων εἰδικῶς ὑπὸ τοῦ Λαϊβνίτζιου λεγόμενα εἶναι τὰ ἀκόλουθα, τὰ ὅποια ἂν ἀποδείξεως ἔχωνται οὐκ οἶδα. Πρῶτον αὐταὶ αἱ μονάδες, ἐξ ὧν τὰ σύνθετα ὄντα συνίστανται, παρασταίνουν τὸ πᾶν ἀμυδρῶς· καὶ ἀκολούθως ἔχουν δύναμιν παραστατικὴν ἀμυδράν. Δεύτερον δὲ τὰς ὀνομάζει ζῶντας καθρέπτας τοῦ κόσμου. Τρίτον βεβαιώνει ὁ Λαϊβνίτζιος ὅτι εἰς τὴν κτισμένην μονάδαν ἐξωτερικῶς οὔτε ὑπόστασις οὔτε συμβεβηκὸς εἰσελθεῖν δύναται. Τέταρτον, καὶ ἀκολούθως ὅλοι αἱ μεταβολαί, ὅπου εἰς τὰς μονάδας ἀκολουθοῦν, παράγονται ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς τῶν ἀρχῆς καὶ ἐσωτερικῆς δυνάμεως. Πέμπτον, ὅθεν τὰς μονάδας τὰς ὀνομάζει ἐντελεχείας διὰ τοῦτο, ἐπειδὴ ἐν ἑαυταῖς ἔχουσι τὸ ἐντελές· καὶ εἶναι ἱκαναὶ ὅπου ἀφ' ἑαυτῶν τοὺς ὡς ἐκ πηγῶν νὰ προάγουν τὰς ἐνεργείας τῶν καὶ ἀκολούθως εἶναι αὐτόματα ἀσώματα. Ἑκτον, συμπεραίνει ὁ Λαϊβνίτζιος ὅτι καμμία μονὰς παράγωγος, εἰς ἄλλην παράγωγον φυσικῶς νὰ εἰσρέῃ, δηλαδή ἐνεργῇ δὲν ἡμπορεῖ. Ἑβδομον, φαντάζεται ὁ Λαϊβνίτζιος ὅτι αἱ μονάδες εἶναι κεχορηγημέναι περιορισμοῖς ἐσωτερικοῖς καθ' οὓς ἀλλήλων διακρίνονται. Ὅγδοον, νομίζει πρὸς τούτοις, ὅτι οὐδεμία μονὰς ἐν τῇ τῶν ὄντων φύσει εἶναι ὅμοια μὲ τὴν ἄλλην κατὰ πάντα. Ἐννατον, βεβαιώνει ἀκόμη, ὅτι αἱ μονάδες, ὅπου εἶναι στοιχεῖα τῶν σωμάτων, δὲν ἔχουν καμμίαν ἐπαντίληψιν ἀντιλήψει ἡνωμένην, ἀλλὰ μόνον ἀμυδράν ἀντίληψιν, καὶ μὲ ὅλον ὅπου εἶναι ἀμυδρά καὶ χωρὶς συνείδησιν, μ' ὅλον τοῦτο ἀδιαλείπτως, σπεύδει εἰς νέαν ἀντίληψιν, καὶ ἀκολούθως αἱ μονάδες ἔχουν ἐπιθυμίαν. Δέκατον δὲ καὶ (τελευταῖον), λέγει, ὅτι ἐκεῖναι αἱ ἀντιλήψεις καὶ

παραστάσεις τῶν μονάδων εἶναι εἰς τοιαύτην κατάστασιν, ὅτι λογῆς εὐρίσκεται ἡ ψυχὴ εἰς λιποψυχίαν πεσοῦσα καὶ εἰς βαθὺν ὕπνον χωρὶς ὄνειρον.

§ 70 :

Τὰ ὅσα ἄτοπα ἀκολουθοῦν ἀπὸ τὴν μοναδολογίαν τοῦ Λαϊβνιτζίου περὶ αὐτῶν μέτιθι τὸν Ῥιμπόν⁹⁾ (§ 98) καὶ τὸν Γκοδσσέδιον¹⁰⁾ ἐν τῇ διαλέξει περὶ τούτου· ὁ Βόλφιος δὲ μέρος μὲν ἄλλως ἐρμηνεύει, μέρος δὲ κρατεῖ καὶ μέρος ἀποβάλλει· ὄρα τὴν Γερμανικὴν αὐτοῦ Μεταφυσικὴν (§§ 599 καὶ 898) καὶ τὸν Ὀλμάννον¹¹⁾ ἐν τῇ διαλέξει περὶ τῆς προδιατεταγμένης ἁρμονίας· ὡσαύτως καὶ τὴν διάλεξιν τοῦ Ρουάρδου Ἀνδάλα¹²⁾ περὶ τῶν τεσσάρων πλαστῶν εἰδῶν τῶν ἀπλῶν ὄντων δηλ.: μονάδων.

§ 71 :

Ἐπειδὴ καὶ τὰ στοιχεῖα τῶν σωμάτων εἶναι ὄντα ἀπλᾶ, δῆλον, ὅτι πᾶν ὅ,τι ἐν τῇ ὄντολογίᾳ περὶ τῶν ἀπλῶν ὄντων εἴρηται, τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τῶν στοιχείων τῶν σωμάτων ῥηθῆναι δύναται· δηλ. τὰ στοιχεῖα τῶν σωμάτων στεροῦνται μερῶν καὶ ἀκολουθῶς μεγέθους, ἐκτάσεως καὶ σχήματος, δὲν διαιροῦνται, δὲν ἡμποροῦν νὰ γεννηθοῦν, εἰμὴ ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ οὐδὲ νὰ χαθοῦν, εἰμὴ διὰ τῆς ἐξοντώσεως, ἀλλ' ἐκάτερον πρέπει νὰ ἀποτελεσθῇ ἀπὸ μίαν ἄπειρον δύναμιν, διότι αὐτὰ ὅλα ἀνωτέρω περὶ τοῦ ἀπλοῦ ὄντος ἀπεδείχθησαν, καὶ κατὰ τῶν στοιχείων τῶν σωμάτων κατηγορεῖσθαι δύνανται.

§ 72 :

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Βόλφιος καὶ <ὁ>¹³⁾ Λαϊβνίτζιος ἀποφαίνονται λέγοντες¹⁴⁾, ὅτι τὰ σύνθετα ὄντα συνίστανται ἀπὸ τὰ ἀπλᾶ, δὲν ἀκολουθεῖ καὶ νὰ εἰπῶμεν, ὅτι τὰ σώματα καὶ ἀκολουθῶς ὅλον τὸ πᾶν συνίσταται ἀπὸ πνεύματα· ἐπειδὴ εἰς τὴν ιδέαν τοῦ πνεύματος ἀπαιτοῦνται παρ<απ>άνω¹⁵⁾, παρὰ εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ἀπλοῦ ὄντος, ἐπειδὴ ἀπαιτεῖται καὶ νοῦς καὶ θέλησις, τὰ ὅποια τὰ ἀπλᾶ ὄντα δὲν τὰ ἔχουν.

9) πιθανῶς Reinbeck, Johann Gustav (1682 - 1741), ὁπαδὸς τῆς Βολφιανῆς φιλοσοφίας· πβ. *Philosophen-Lexikon*, ἔθ' ἄν., σ. 332.

10) Gottsched Joh. Christoph (1700-1766), ὁπαδὸς τῆς Βολφιανῆς φιλοσοφίας· πβ. *Philosophen-Lexikon*, ἔθ' ἄν., σσ. 413-414.

11) Hollmann, Samuel Christian (1619-1787), ὁπαδὸς τῆς Βολφιανῆς φιλοσοφίας· πβ. *Philosophen-Lexikon*, ἔθ' ἄν., σ. 550· πβ. ἐπίσης W.G. TENNEMANN, *Σύνοψις τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας*, μετάφρασις Κ.Μ. ΚΟΥΜΑ, ἔθ' ἄν., § 346, σ. 173.

12) Andala, Ruard († 1727), ὁπαδὸς τῆς καρτεσιανῆς φιλοσοφίας· πβ. W.G. TENNEMAN, ἔθ' ἄν., § 327, σ. 159.

13) ὁ: ἐγὼ προσθέτω.

14) στὸ χφ.: ἀποφαίνεται λέγων.

15) στὸ χφ.: παρ'άνω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

Περὶ φυσικοῦ καὶ ὑπὲρ φύσιν δηλ. θαύματος

§ 73 :

Ἡ φύσις, εἴπομεν ἀνωτέρω, εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ δύναμις ἐνεργητικὴ ἐκάστου πράγματος, ἐξ ἧς ὅλαι αἱ ἐνέργειαι τοῦ ἐξήρτηνται. Ὅθεν φυσικὸν γενικῶς ἐκεῖνο ἢμπορεῖ νὰ λέγεται, τὸ ὅποῖον ἀπὸ τὴν δύναμιν καὶ οὐσίαν τοῦ πράγματος ἢμπορεῖ νὰ ἐννοηθῇ καὶ ἀκολουθῶς νὰ ἐρμηνευθῇ· ἀναπτυσσέσθω τῷ χωνεύσεως τοῦ στομάχου καὶ τῷ τῆς φαντασίας τῆς ψυχῆς παραδείγματι.

§ 74 :

Ὅθεν δηλὸν πᾶσι, ὅ,τι ἐκ τῆς οὐσίας καὶ ἐνεργητικῆς δυνάμεως δηλ. φύσεως τοῦ πράγματος δὲν ἐννοεῖται, ὑπὲρ φύσιν καλεῖται· ὥστε ὅπου τὸ ὑπὲρ φύσιν, ὅπου εἰς τὸ φυσικὸν ἀντίκειται, γενικῶς εἶναι ἐκεῖνο, ὅπου εἰς τὴν οὐσίαν καὶ δύναμιν τοῦ παντός κατὰ τὴν προηγουμένην κατάστασιν καὶ νόμους τῆς κινήσεως δὲν θεμελιούται. Ἐρμηνευέσθω τῷ τῶν τριῶν παίδων ἐν τῇ καμίνῳ ῥιφθέντων καὶ μὴ φλεχθέντων καὶ διαλέκτων τῶν ἀποστόλων παραδείγματι, ὡσαύτως καὶ τῷ τοῦ τυφλοῦ καὶ τῆς ἀναστάσεως.

§ 75 :

Δὲν πρέπει δὲ τὸ ὑπὲρ φύσιν νὰ τὸ συγχίζωμεν μὲ ἐκεῖνο, ὅπου ἔξω τῆς φύσεως ἢ παρὰ φύσιν λέγεται καὶ κατὰ τῆς φύσεως γίνεται· ἐπειδὴ παρὰ φύσιν λέγεται ἐκεῖνο, ὅπου συμβαίνει παρὰ τοὺς γενικοὺς κανόνας τῆς φύσεως, οὐχὶ δὲ καὶ κατὰ τοὺς μερικοὺς, τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ σώματος, καθὼς τὸ φαρμάκι εἰς τὸ σῶμα καὶ εἰς τὰ τέρατα, ὅπου γεννῶνται· κατὰ τῆς φύσεως δὲ γίνεται τι καὶ ὅταν μάχεται καὶ τὸ ἐναντίον ἀποτέλεσμα ἀκολουθεῖ εἰς τοὺς νόμους αὐτῆς. Καθὼς ἡ γένεσις ἐνὸς συνθέτου ὄντος πρέπει νὰ γένη διαδοχικῶς, ἂν δὲ γένη ἐν ἀκαρεῖ, εἶναι ἐναντίον εἰς τοὺς νόμους τῆς κινήσεως καὶ ἀκολουθῶς τῆς φύσεως, τὸ ὅποῖον καὶ νὰ συμβῇ εἶναι ἀκολουθῶς ἀδύνατον.

§ 76 :

Πᾶν οὖν ὑπὲρ φύσιν ἀποτέλεσμα θαῦμα ἀκούει. Ὅθεν θαῦμα εἶναι τοιοῦτον ἀποτέλεσμα, οὗτινος τὰς αἰτίας ἀγνοοῦμεν, ἂν καὶ τῇ ἀληθείᾳ εἶναι φυσικά, ὥστε ὅπου κατ' αὐτὸν τὸ θαῦμα καὶ τὸ θαυμάσιον ἦτοι παράξενον τὸ αὐτὸ εἶναι.

Σχόλιον § 77¹⁶⁾ :

Ἐδῶ δὲν ὁμιλοῦμεν διὰ τὰ θαύματα ἂν ἔγιναν ἢ ἂν γίνωνται ποτὲ ἢ ἂν

16) στὸ χφ.: § 78, καὶ ὁμοίως ὅλη ἡ ἐπόμενη ἀρίθμηση διορθώνεται.

θέλει γένουν, ἐπειδὴ αὐτὸ εἶναι ἔργον τῆς ἱστορίας, καὶ ὄχι τῆς φιλοσοφίας, καὶ μάλιστα τῆς μεταφυσικῆς ὅπου πραγματεύεται τὰς ὑποθέσεις τῆς πολλὰ ἀφηρημένως· ἀλλ' ἐδῶ ὁμιλοῦμεν ἂν τὰ θαύματα ἡμποροῦν νὰ γένουν, ἂν δὲν ἀντίκειται εἰς τὴν φύσιν καὶ εἰς τοὺς νόμους τῆς κινήσεως καὶ εἰς τὴν τάξιν τῶν προηγουμένων αἰτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων, δηλαδή εἰς τὴν παγ-κόσμιον συνέχειαν καὶ εἰς τὴν θείαν σοφίαν.

§ 78 :

Κατὰ τοὺς ῥηθέντας οὖν χαρακτῆρας εὐκόλα ἡμποροῦν νὰ διακρίνονται τὰ θαύματα ἀπὸ τὰ φυσικὰ ἀποτελέσματα, ἀγκαλὰ καὶ πολλὰ ἀποτελέσματα φυσικὰ ὡς θαύματα νομίζονται διὰ τὴν ἀδυναμίαν τῶν φυσικῶν δυνάμεων. Ὅθεν πόσον ἀναγκαῖα εἶναι ἡ γνῶσις τῆς φυσικῆς, καθ' ἓνας ἡμπορεῖ νὰ τὸ ἐννοήσῃ.

§ 79 :

Ὁ δὲ Λαϊβνίτζιος εἰς τὴν θεοδικίαν του διαιρεῖ τὰ θαύματα (§ 294) εἰς μείζονα καὶ ἥττονα· καὶ μείζω μὲν καλεῖ τὰ ὑπερβαίνοντα τὰς δυνάμεις πάσας τῆς φύσεως, τῶντι ὅμως δὲν τὰς ὑπερβαίνουν, ἀλλ' ὑπὸ κτισμάτων ἀοράτων ἐπιτελοῦνται· μείζονα θαύματα καλοῦνται παρ' αὐτοῦ ἡ κτίσις τοῦ κόσμου, ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ θεοῦ καὶ τὰ τοιαῦτα· ἥττονα δὲ ἡ ταραχὴ τοῦ ὕδατος ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου, ἀγκαλὰ καὶ τὰ δεύτερα, κυρίως θαύματα δὲν ἡμποροῦν νὰ λέγωνται ἀλλὰ θαυμάσια.

§ 80 :

Τὰ θαύματα εἶναι δυνατά, ἐπειδὴ τὸ πᾶν εἶναι τοιοῦτον, ὥστε ὅπου κάθε τοῦ ἀποτελέσμα δύναται ἄλλως νὰ εἶναι, ὡς δέδεικται, μὲ τὸ νὰ μὴν εἶναι οἱ νόμοι τῆς φύσεως ἀναγκαῖοι, ἀλλὰ μεταβλητοί. Δῆλον, ὅτι ἂν εἶναι αἰτία τις ἔξω τοῦ κόσμου πεπρoικισμένη τοιαύτῃ δυνάμει, ὅπου νὰ μεταβάλλῃ τοὺς νόμους τῆς κινήσεως καὶ ἄλλο ἀποτέλεσμα νὰ προάγῃ τὸ ὅποῖον θαῦμα καλεῖται, τὰ θαύματα εἶναι δυνατά· καὶ ὅ,τι τοιοῦτον ὑπάρχει κατωτέρω ἐν τῇ φυσικῇ θεολογίᾳ δειχθήσεται.

§ 81 :

Ὅθεν ἔπεται, ὅτι τὰ θαύματα εἶναι καὶ ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς δυνατό· ἐσωτερικῶς μὲν, ὡς ἂν ὅπου οἱ νόμοι τῆς φύσεως δὲν εἶναι ἀμετάβλητοι, ἐξωτερικῶς δέ, ὡς ἂν ὅπου ὑπάρχει ἐν τοιοῦτον, ὡς δειχθήσεται, τὸ ὅποῖον δύναται νὰ μεταβάλλῃ ἐκείνην τὴν σειρὰν τῶν αἰτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων. Πόθεν δὲ δύναται νὰ παρακινηθῇ διὰ νὰ μεταβάλλῃ, οὐκ οἶδα.

§ 82 :

Ἄν οὖν τῇ ἀληθείᾳ ἤθελαν εἶναι οἱ νόμοι τῆς κινήσεως μεταβλητοί, καὶ ἂν τῶντι ἤθελεν εἶναι ἓνα ὃν ἔξω τοῦ κόσμου, τὸ ὅποῖον ὁ ἀνθρώπινος νοῦς νὰ τὸ ἀποδείξῃ ἀδυνατεῖ, μ' ὅλον τοῦτο, ἑκατέρου τῶν εἰρημένων ὑποτιθεμένου πρέπει νὰ εἶναι ἀποχρῶν λόγος νὰ παρακινήσῃ ἐκεῖνο, τὸ ἔξω τοῦ παντός ὃν διὰ νὰ ἀποτελέσῃ τὰ αὐτὰ θαύματα, χαλῶντας καὶ μεταβάλ-

λωντας ὅλην τὴν συνέχειαν τῶν αἰτιῶν τοῦ παντός, ἐκείνην λέγω τὴν συνέχειαν, ὅπου ὡς πάνσοφον ἀπ' αἰῶνος διέταξε, νὰ σύρῃ λέγω τὸν κόσμον, νὰ ταράξῃ τὴν παγκόσμιον μηχανήν, διὰ νὰ ἀποτελέσῃ τι ἀμέσως εἰς τὴν γῆν, ὅχι διὰ παραμικρὸν αἷτιον νὰ ταράττεται ἡ συνέχεια.

§ 83 :

Ὅταν τὸ θαῦμα ἀποτελῇται, πρέπει νὰ ἀποτελῇται ἀπὸ ἓνα ὄν πάντῃ διάφορον τούτου τοῦ κόσμου, ἐπειδὴ τὸ θαῦμα εἶναι τοιοῦτον ἀποτέλεσμα, τοῦ ὁποίου ὁ ἀποχρῶν λόγος εἰς τὴν δύναμιν τοῦ κόσμου καὶ οὐσίαν μὲν ἐμπεριέχεται, ὡς εἴρηται. Οὐδὲν δὲ ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου, δῆλον, ὅτι ὁ λόγος πρέπει νὰ περιέχεται εἰς ἓνα ὄν, ὅπου δὲν εἶναι κτίσμα. Ἄρα τὸ θαῦμα ὅταν ἀποτελῇται ἀπὸ ἓνα ὄν, πρέπει νὰ ἀποτελῇται ἀπὸ ἓνα ὄν πάντῃ διάφορον τούτου τοῦ κόσμου.

§ 84 :

Τὸ δὲ τοιοῦτον ὄν καλεῖται ὑπὸ τῶν θεολόγων θεός, διὰ τοῦτο τὸ θαῦμα τὸ ὀρίζουν μερικοὶ λέγοντες ὅτι εἶναι ἄμεσον ἀποτέλεσμα τοῦ θεοῦ, καὶ ὁσάκις ὁ θεὸς ἀμέσως ἐνεργεῖ, τοσάκις θαῦμα ἀποτελεῖ.

§ 85 :

Κάθε οὖν θαῦμα ὅταν γίνεται πρέπει νὰ γίνεται διὰ πηδήματος· ἐπειδὴ διὰ πηδήματος γίνεται τι, ὅταν δὲν προηγούνται ἐκεῖνα, ὅπου πρέπει νὰ προηγούνται διὰ νὰ προκύψῃ τὸ ἀποτέλεσμα· ἀλλὰ μὴν εἰς τὸ θαῦμα δὲν προηγούνται, ἐπειδὴ ἂν προηγούνται, δὲν ἤθελεν εἶναι θαῦμα, ἄρα ὅταν γίνεται, πρέπει νὰ γένη διὰ πηδήματος. Τὸ πῆδημα δὲ ἐδῶ ἐννοητέον ἀναφορικῶς, καὶ οὐχὶ ἀπολύτως, ἐπειδὴ τὸ ἀπόλυτον περικλείει ἀντίφασιν, ὡσὰν ὅπου δὲν ὑποθέτει καμμίαν αἰτίαν· τὸ ἀναφορικὸν ὁμῶς ὑποθέτει αἰτίαν, οὐχὶ δὲ τὴν προηγουμένην, ἀλλὰ τὸν θεόν.

§ 86 :

Τὸ θαῦμα ὅταν ἀποτελῇται πρέπει νὰ εἶναι τοιοῦτον ἀποτέλεσμα, ὅπου ἡ φύσις νὰ μὴν ἤμπορῇ νὰ τὸ κάμῃ, ἐπειδὴ ἂν εἶναι τοιοῦτον ὅπου ἡ φύσις ἤμπορεῖ νὰ τὸ κάμῃ, τότε δὲν εἶναι θαῦμα, ἀλλὰ φυσικόν, καὶ ἂν ὁ θεὸς θέλῃ νὰ ἐκδηλώσῃ τὸ φυσικόν χωρὶς ἀποχρῶντα λόγον, ἀντίκειται εἰς τὴν σοφίαν του, ἐπειδὴ ἐκεῖνο, ὅπου ἤμπορεῖ νὰ γένη δι' ὀλίγων, δὲν πρέπει νὰ γένη διὰ πολλῶν, ἐκεῖνο ὅπου ἤμπορεῖ νὰ γένη διὰ τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως, δὲν πρέπει νὰ ἀποτελεσθῇ διὰ τῶν ἀπείρων δυνάμεων τοῦ θεοῦ. Σαφηνιζέσθω τῷ τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ πυρετοῦ πάσχοντος παραδείγματι.

§ 87 :

Τὸ θαῦμα ὅπου γίνεται δὲν πρέπει νὰ ἀντιφάσκη εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν, δηλ. νὰ μὴν περικλείῃ ἀντίφασιν, ὡς δέδεικται, ἐν τῇ ὄντολογία. Οὐδὲ ὑπὸ τῆς παντοδυναμίας τοῦ θεοῦ νὰ γένη δὲν ἤμπορεῖ, διότι ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δῶρον τοῦ θεοῦ, καθὼς καὶ τὸ θαῦμα. Ὅταν λοιπὸν τὰ

θαύματα μάχωνται εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου, τότε αὐτὰ τὰ δῶρα εἶναι ἄδωρα καὶ οὐκ ὀνήσιμα, τὸ τῆς παροιμίας, τὸ ὁποῖον ἐκεῖνο τὸ ἔξω τοῦ παντός ὄν νὰ τὸ κάμη δὲν καταδέχεται ὡς ἀντιφάσκον τῇ αὐτοῦ σοφία.

§ 88 :

Ἐπειδὴ δὲ καὶ διὰ μέσου τοῦ θαύματος ἀκολουθεῖ σύγχυσις εἰς τὴν φύσιν τοῦ παντός, διὰ τοῦτο καὶ ὁ Βόλφιος καὶ ὁ Λαϊβνίτζιος κάθε θαῦμα τὸ ἐδίσσευσαν ὀνομάζωντάς το δεύτερον θαῦμα ἀποκαταστάσεως, τὸ ὁποῖον ἀποκατασταίνει τὴν φύσιν εἰς τὴν πρώτην τῆς κατάστασιν, καθὼς ἠκολούθησεν εἰς τὸ «στῆθι, ἥλιε» καὶ εἰς τὴν ἐκλειψιν τοῦ ἡλίου ἐπὶ τῆς σταυρώσεως τοῦ Χριστοῦ πανσελήνου οὔσης. Αὕτη λοιπὸν εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Λαϊβνίτζιου καὶ Βολφίου.

§ 89 :

Πλείω δὲ περὶ τῶν θαυμάτων εἰπεῖν περιττὸν ἔδοξεν. Ὅστις δὲ θέλει καὶ περισσότερα, ἅς ἀναγνώσῃ τὴν τοῦ Βολφίου Γερμανικὴν Μεταφυσικὴν καὶ τὴν τοῦ Λαϊβνίτζιου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Σ΄

Περὶ τῆς τοῦ κόσμου ἐντελεχείας

§ 90 :

Εἰς τὴν ἐντελέχειαν δὲ ἀπαιτεῖται, εἵπομεν ἐν τῇ ὄντολογία, τρία, πολλά καὶ διάφορα, τέλος καὶ ὁ σκοπὸς καὶ ἡ συμφωνία τῶν διαφόρων. Ἐκ τούτων οὖν εὐκόλα ἐννοεῖς πότε ὁ κόσμος ἐντελής λέγεται· ὅταν δηλαδὴ ἔχῃ πολλά καὶ διάφορα, αὐτὰ τε σύμφωνα καὶ ἀποχρῶντα λόγον εἰς ἓν τέλος, δηλ. εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ ὅλου.

§ 91 :

Οἱ ἄριστοι τῶν θεολόγων ὑποθέτουσι τὸ τέλος τοῦ κόσμου τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ, δηλ. τὴν φανέρωσιν τῶν θείων ιδιοτήτων ὅχι ὡς πανθεῖσται, ἀλλ' ὡς ἐξωκοσμίται (δηλ. δοξάζοντες ἐν ὄν ἔξω τοῦ κόσμου)· τί δόξα, τί ἡδονὴ καὶ τί ἀπόλαυσις εὐθυμίας ἤθελεν εἶναι εἰς ἐκεῖνο τὸ ὄν νὰ κτίσῃ τόσαις χιλιάδαις κτίσματα, ὅπου ἀδιαλείπτως νὰ εὐφραίνωνται ἀπ' ὅλα τὰ καλὰ τοῦ κόσμου, διὰ νὰ χαίρεται καὶ νὰ δοξάζεται αὐτό. Τῇ ἀληθείᾳ αὐτὸ τὸ ὄν ἤθελεν εἶναι εὐεργετικώτατον καὶ εὐμενέστατον.

§ 92 :

Ἐκ τῶν εἰρημένων οὖν δῆλον γίνεται, ὅτι ἡ ἐντελέχεια τοῦ κόσμου ἐκ τῆς πείρας νὰ ἀποδειχθῇ δὲν ἤμπορεῖ, ἐπειδὴ διὰ νὰ ἀποδείξῃ τις τὴν ἐντελέχειαν τοῦ κόσμου ἐκ τῶν ὑστέρων, πρέπει νὰ ἔχῃ ὅλα τὰ μέρη τοῦ παντός θεωρημένα ἀκριβέστατα, διὰ νὰ ἡξεύρῃ ἂν συμφωνοῦν τὰ διάφορα ἢ ὄχι. Ἀλλαμὴν οὐκ ἔστιν, ὡσὰν ὅπου ἡμεῖς ὡς πρὸς ὅλον τὸ πᾶν οὐδὲν μέρος

αὐτοῦ τεθεωρημένον ἔχομεν, ἄρα ἐκ τῶν ὑστέρων δὲν ἠμποροῦμεν νὰ ἀποδείξωμεν οὔτε τὴν τελειότητα τοῦ παντός οὔτε τὴν ἀτελειότητα διὰ τὸν αὐτὸν λόγον.

§ 93 :

Ὅσα περισσότερα εἰς τὸ πᾶν συντρέχουσιν, ὅπου μὲ τὸ τέλος δι' ὃ ὁ κόσμος ὑπάρχει, συμφωνοῦν, καὶ ὅσον ἀκριβέστερον αὐτὰ τὰ συνυπάρχοντα καὶ διαλεκτικὰ τῷ σκοπῷ συνάδουσι, τόσον μείζων εἶναι τοῦ παντός ἡ ἐντελέχεια.

§ 94 :

Ὅλαι δὲ ἐκεῖναι αἱ τελειότητες, ὅπου μερικῶς μᾶς φαίνονται, ὅτι εἶναι εἰς τὸν κόσμον, δὲν ἠμποροῦμεν νὰ τὰς ὀνομάσωμεν ἀτελειότητας ἐν γένει, ἐπειδὴ τίς οἶδεν, ἂν δὲν συντείνουν εἰς τὴν τοῦ παντός ἐντελέχειαν. Καὶ ἐπειδὴ τὴν γενικὴν τοῦ παντός ἐντελέχειαν νὰ θεωρήσωμεν ἀδυνατοῦμεν, διὰ τοῦτο νὰ τὰς ὀνομάζωμεν ἐκεῖνας ἀτελειότητας, ὥσαν ὅπου ἤθελεν εἶναι προπέτεια. Καὶ ταῦτα μὲν ἱκανὰ περὶ τῆς ἐντελεχείας τοῦ παντός ἐν γένει· πλείω δὲ καὶ ἀκριβέστερα ἐν τῇ πνευματολογίᾳ ῥηθήσεται, ἔνθα περὶ ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ πραγματευθήσεται.

Τέλος τῆς Κοσμολογίας

Γεώργιος ΑΡΑΜΠΑΤΖΗΣ
(Ἀθῆναι)

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ*

Ἀνδάλας, Ρουάρδος (Andala, R.) 70.6	Λάζαρος 86.8
Ἀοέλερος (Euler, L.) 52.5	Μωαμετανοὶ (Τοῦρκοι) 24.2, 25.1,4, 30.1,6
Ἀριστοτέλης 2.4	Νεύτων 56.1
Βόλφιος 2.2,5,6,9, 3.13,15, 70.3, 72.1, 88.2,7, 89.2	Ὀλμάννος (Hollmann, S. Chr.) 70.5
Γκοδσσέδιος (Gottsched, J. Chr.) 70.2	Πυθαγόρας 65.2
Ἐπίκουρος 65.2	Ῥιμπόν (πιθ. Reinbeck, J. G.) 70.2
Θαλῆς 4.2	Σπινόζα 24.3, 28.1
Λαϊβνίτζιος 51.3, 65.3, 67.1, 68.1, 69.1,5,12,14, 72.1, 79.1, 88.2, 6-7, 89.3	Χριστὸς 88.6

**Anonyme, *De la métaphysique*, chapitre De la cosmologie.
(Manuscrit de Jassy)**

R é s u m é

Le ms. grec n° III-118 de la bibliothèque universitaire “M. Eminescu” à Jassy, Roumanie, contient l’œuvre d’auteur inconnu intitulé *De la métaphysique*; de ce traité on édite ici le chapitre sur la cosmologie. Le ms., qui appartenait à la collection du savant grec N. Dossios, professeur à Jassy, provient de Corfou, comme on peut lire dans une brève notice, datée de 1880, en tête de l’ouvrage. La remarque dans la même notice que le ms. a été «sauvé de destruction certaine» se réfère très probablement aux révoltes épirotes contre les Turcs à cette époque; des révoltes qui ont eu une fin tragique et ont conduit des centaines de réfugiés à Corfou. L’ouvrage est un résumé de la métaphysique et de la cosmologie du philosophe allemand Christian Wolff (1679-1754). Le choix de Wolff par l’auteur du traité, c’est-à-dire d’un philosophe des Lumières allemandes, pourtant dogmatique, héritier du rationalisme leibnizien, signifie, selon nous, le besoin ressenti par les Grecs de l’époque pour une *philosophia perennis*.

Georges ARABATZIS

* Οἱ ἀριθμοὶ παραπέμπουν, ὁ πρῶτος στὴν παράγραφο καὶ ὁ δεύτερος, ὁ μικρότερος, στὸν στίχο.